

2011-2012

NLD leerlingen in sociale situaties

“Met welke sociale vaardigheden kan ik leerlingen van de bovenbouw met NLD of kenmerken van NLD ondersteunen?”

Ellen van Gemmert

Studentnummer: 2192803
Master SEN

Route: Gespecialiseerd
groepsleerkracht

Begeleidster: Ine Heerink
Hengelo, juni 2012

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Hoofdstuk 1: Aanleiding en probleemstelling.....	4
1.1 Context van het onderzoek.	4
1.2 Doel van het onderzoek.....	4
1.3 Relevantie van het onderzoek.	5
1.4 Onderzoeksvraag.	5
1.5 Deelvragen.	5
1.6 Wat is er globaal al bekend over het onderzoek?	6
Hoofdstuk 2: Theoretische onderbouwing.....	7
2.1 NLD	7
2.2 Oorzaken van NLD, de hersenwerking van NLD	8
2.3 Kenmerken van NLD.....	9
2.3.1 Motoriek.....	10
2.3.2 Schools leren	10
2.3.3 Sociaal- emotioneel functioneren.....	11
2.3.4 Profiel van vaardigheden en tekorten.	12
2.4 Signaleren en diagnosticeren van NLD	14
2.5 NLD en onderwijs	15
Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie	17
3.1 Onderzoeksvorm	17
3.2 Data- verzameling	17
3.2.1. Observeren	18
3.2.2. Vragenlijsten	18
3.2.3 Interview	20
3.3 Triangulatie, validiteit en betrouwbaarheid	20
3.4 Ethische aspecten.	21
Hoofdstuk 4 Data presentatie en resultaten	22
4.1 Hoe effectief zijn de lessen sociale vaardigheidslessen voor de drie leerlingen met NLD of kenmerken van NLD uit mijn klas?	22
4.1.1 Gestructureerde observatie middels tijdsteekproef	22
4.1.2 Vragenlijst SOVA leerkracht en groepsleerkracht.....	24
4.1.3. Vragenlijst leerlingen	26
4.2 Welke problemen met betrekking tot NLD komen de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD tegen?	26

4.2.1 Vragenlijst leerlingen, ouders, leerkrachten	27
4.2.2 Interview met leerlingen.....	29
4.3 In welke sociale situaties doen zich bij de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD de meeste problemen voor?	31
4.3.1 Observaties tijdens diverse situaties	31
Hoofdstuk 5 Data analyse, conclusies.....	34
5.1 Hoe effectief zijn de lessen sociale vaardigheidslessen voor de drie leerlingen met NLD of kenmerken van NLD uit mijn klas?	34
5.2 Welke problemen met betrekking tot NLD komen de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD tegen?	35
5.3 In welke sociale situaties doen zich bij de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD de meeste problemen voor?	36
5.4 Beantwoording van de hoofdvraag	37
Hoofdstuk 6: Evaluatie	38
6.1 Reflectie op onderzoeksresultaten.....	38
6.2 Evaluatie op het onderzoek	39
Nawoord	41
Literatuurlijst.....	42
Bijlagen.....	44

Samenvatting

Dit onderzoek gaat over leerlingen met NLD. In het onderzoek is voornamelijk gekeken naar leerlingen met NLD in sociale situaties. De onderzoeksvraag was:

“ Met welke sociale vaardigheden kan ik leerlingen van de bovenbouw met NLD of kenmerken van NLD ondersteunen?”

Het onderzoek is uitgevoerd in een eindgroep in het speciaal basisonderwijs. Het onderzoek is gericht op drie leerlingen uit de groep met NLD of kenmerken van NLD. De afkorting NLD staat voor Non- verbal Learning Disabilities, in het Nederlands niet- verbale leerstoornis genoemd.

Bij NLD wordt over het algemeen gekeken naar drie probleemgebieden namelijk:

- De motoriek (complexe motorische vaardigheden)
- Schools leren (inzichtelijk rekenen en redeneren, leren schrijven, begrijpend lezen)
- Sociaal- emotioneel functioneren (angsten, depressies, druk en impulsief gedrag, zwak sociaal inzicht, problemen met non – verbale communicatie)

(Balansdigitaal, 2011)

Het doel van het onderzoek was om te achterhalen aan welke sociale vaardigheden de leerlingen met NLD nog willen en kunnen werken. Dankzij de uitvoering van een literatuurstudie heb ik informatie gekregen over NLD. Zo zijn de kenmerken, oorzaken en de gevolgen van NLD voor het onderwijs beschreven. Leerlingen met NLD ervaren de meeste problemen in hun sociale ontwikkeling (Lieshout, 2009). Om de theorie aan de praktijk te kunnen koppelen is het onderzoek in de praktijk uitgevoerd. Met behulp van observaties, interviews en vragenlijsten zijn de behoeften van de leerlingen achterhaald. De observaties zijn uitgevoerd in verschillende situaties. Met behulp van de observaties is bekeken of de leerlingen in bepaalde situaties meer of minder problemen ten aanzien van de sociale vaardigheden ervaren. In hoofdstuk 5 zijn conclusies getrokken. De literatuur en de praktijk worden in hoofdstuk 6 samengebracht.

In hoofdstuk 6 heeft de evaluatie op het onderzoek plaatsgevonden, zowel de persoonlijke evaluatie als de evaluatie op het onderzoek komen aan bod.

Hoofdstuk 1: Aanleiding en probleemstelling.

In dit hoofdstuk wordt de aanleiding en de probleemstelling beschreven. De context, het doel van het onderzoek en de onderzoeksvraag met de bijbehorende deelvragen worden beschreven.

1.1 Context van het onderzoek.

Het onderzoek wordt uitgevoerd op een school voor speciaal basisonderwijs. De school staat in een omgeving waar mensen van verschillende culturen wonen. De school heeft een streekfunctie. De school bestaat uit een onderbouw en een bovenbouw locatie. In totaal telt de school 12 groepen met gemiddeld 15 leerlingen. De school houdt rekening met de drie basisbehoeften van Stevens (2004), namelijk relatie, competentie en autonomie. De school is van mening dat ieder kind zich op zijn eigen manier en niveau ontwikkelt.

Het onderzoek wordt uitgevoerd in een eindgroep. Het is een groep met 15 leerlingen. Alle leerlingen uit deze groep zullen volgend schooljaar starten in het voortgezet onderwijs. In de groep zit één leerling met gediagnosticeerd NLD. Daarnaast zijn er meerdere kinderen die kenmerken hebben van NLD. De afkorting NLD staat voor Non- verbal Learning Disabilities. In het Nederlands ook wel niet- verbale leerstoornis genoemd. NLD leerlingen hebben moeite met het overzien van sociale situaties. Zij kunnen hun eigen rol in situaties moeilijk inschatten (Dijk, 2002).

1.2 Doel van het onderzoek.

Met behulp van het onderzoek wordt duidelijk in welke situaties de leerlingen met NLD of verschijnselen van NLD moeite hebben met hun sociale vaardigheden. Leerlingen met NLD hebben problemen in de sociale omgang vanwege hun gebrek aan sociaal inzicht (Lieshout, 2009). Het doel is dat duidelijk wordt aan welke sociale vaardigheden de leerlingen nog kunnen werken. De leerlingen gaan zo goed als zeker alle drie naar het regulier voortgezet onderwijs. Het uiteindelijke doel is om met de leerlingen de nodige sociale vaardigheden nog te oefenen zodat ze in het voortgezet onderwijs beter om kunnen gaan met sociale situaties. Volgens Broekmans & Jacobs (2008) is het voor NLD leerlingen extra belangrijk om zich goed voor te bereiden op het voortgezet onderwijs. Aangezien NLD leerlingen moeite hebben met veranderingen. NLD leerlingen kunnen zich moeilijk een voorstelling maken van wat komen gaat.

1.3 Relevantie van het onderzoek.

Naar mijn mening is het onderzoek voornamelijk relevant voor de leerlingen in de groep met NLD, of kenmerken van NLD. De leerlingen lopen vast in sociale situaties en zij kunnen daar hulp bij gebruiken. Het onderzoek is voor mij als master SEN student relevant omdat ik op dit moment nog niet goed weet op welke manier ik NLD leerlingen het beste kan begeleiden. In de literatuur staat dat het leerproces bij NLD leerlingen anders verloopt. Je zult als leerkracht de doelen bij moeten stellen. Een positieve benadering, overzichtelijkheid en voorspelbaarheid zijn belangrijk voor NLD leerlingen (Broekmans & Jacobs, 2008).

1.4 Onderzoeksvraag.

Met betrekking tot het onderzoek is de volgende onderzoeksvraag opgesteld:

“ Met welke sociale vaardigheden kan ik leerlingen van de bovenbouw met NLD of kenmerken van NLD ondersteunen?”

1.5 Deelvragen.

Vervolgens zijn er deelvragen opgesteld. Vanuit de praktijk wordt er gezocht naar antwoorden op de deelvragen.

1. Hoe effectief zijn de sociale vaardigheidslessen voor de drie leerlingen met NLD of kenmerken van NLD uit mijn klas?
2. Welke problemen met betrekking tot NLD komen de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD tegen?
3. In welke sociale situaties doen zich bij de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD de meeste problemen voor?

1.6 Wat is er globaal al bekend over het onderzoek?

Vanuit de HBO kennisbank staat er geen enkel meesterstuk over NLD. Boeken over NLD zijn beschikbaar. Broekmans & Jacobs (2008) en Dijk (2002) richten zich zowel op hulpvragen van ouders als leerkrachten. Tegenwoordig wordt er nog gevochten voor de erkenning van de diagnose NLD. Ouders krijgen geen hulp vanuit een PGB of een rugzakje aangezien NLD in Nederland nog veel wordt ontkend (Paternotte, 2008). Dijk (2002) beschrijft dat ouders van leerlingen met NLD aangeven zich voornamelijk zorgen te maken over de sociale ontwikkeling van hun kind. In de praktijk zie ik bij de drie leerlingen met NLD of kenmerken van NLD opvallende problemen bij de sociale ontwikkeling. Zij kunnen conflicten bijvoorbeeld maar moeilijk oplossen. Ze herkennen de emoties van andere mensen maar moeilijk.

In hoofdstuk 2 wordt het theoretisch kader over NLD uitgewerkt. De koppeling naar de praktijk wordt in hoofdstuk 2 al voorzichtig gemaakt.

Hoofdstuk 2: Theoretische onderbouwing.

De inhoud van dit hoofdstuk is een bronnenstudie over NLD. Er wordt ingegaan op NLD, de oorzaken, kenmerken, signaleren, diagnosticeren en NLD in de onderwijssituatie.

2.1 NLD

De afkorting NLD staat voor Non- verbal Learning Disabilities, in het Nederlands niet- verbale leerstoornis genoemd. Het begrip NLD is afkomstig van een Canadese neuropsycholoog, Rourke (1995). Hij heeft NLD in 1978 voor het eerst genoemd. Hij heeft tevens een profiel van sterke en zwakke vaardigheden opgesteld die te bekijken zijn in paragraaf 2.2.4. Swaab, (2008) vindt dat er niet gesproken mag worden over het NLD syndroom. Volgens haar is de disfunctie in de hersenen nooit aangetoond, het is een veronderstelling. Zij vindt het riskant om te spreken over het NLD syndroom zolang er nog geen bewezen resultaten vanuit onderzoeken zijn gekomen.

Volgens van Dijk (2002) wordt ook wel eens de afkorting NVLS gebruikt. Onderzoekers dachten aanvankelijk dat mensen met deze stoornis voornamelijk problemen hebben met de non- verbale informatie, niet gesproken informatie. Baert & Vanderbeck (2006) vertellen dat kinderen met NLD ook problemen op het talige vlak ondervinden. Broekmans & Jacobs (2008) praten over zowel een leerstoornis als een neuropsychologisch syndroom. Een neuropsychologisch syndroom wil zeggen dat het door onderzoek naar de werking van de hersenen aangetoond kan worden. In mijn praktijk hebben de leerlingen ook een gecombineerd probleem. Zij hebben zowel problemen met de non- verbale als de verbale informatie.

NLD wordt door Broekmans & Jacobs (2008) omschreven als een pervasieve stoornis. Het dringt zich door in alle functionerings- en leefgebieden van een mens. De kenmerken worden steeds duidelijker naarmate iemand ouder wordt. De verwachtingen en eisen worden dan steeds hoger en aangescherpt. Vanaf het tiende jaar worden over het algemeen de kenmerken duidelijker voor de omgeving van de leerling.

NLD kent op dit moment nog geen plek in het officiële classificatie systeem, namelijk de DSM-IV (diagnostic and statistical manual of mental disorders). Dit zijn handboeken voor het stellen van diagnoses. NLD is in de praktijk erkend, maar onderzoekers hebben nog geen overeenstemming kunnen bereiken over de exacte inhoud en betekenis van NLD. Volgens Broekmans & Jacobs (2008) hebben ongeveer 5 procent van de leerlingen in het regulier

onderwijs NLD of kenmerken van NLD. In het speciaal onderwijs ligt dit percentage volgens hen op 10 procent. Baert & Vanderbeck (2006) zeggen dat uit onderzoek blijkt dat 10 procent van de leerlingen met een leerstoornis NLD heeft. Van Dijk (2002) deelt die mening met hen. De wetenschap heeft nog geen bewijzen kunnen leveren of NLD wel of niet erfelijk bepaald is. Volgens Baert & Elst (2005) komt het bij meisjes en jongens even vaak voor. In mijn praktijk is het aantal evenredig verdeeld.

Baert & Elst (2005) concluderen dat NLD veel dezelfde kenmerken heeft als het syndroom van Asperger. Van Dijk (2002) vertelt dat er overeenkomsten zijn met ADD (Attention Deficit Disorder). Bij deze stoornis hebben leerlingen moeite om hun aandacht bij een taak te houden. Ze schenken minder aandacht aan details. Over het algemeen wordt NLD dus nog wel eens verward met andere stoornissen. Leerlingen krijgen om die reden soms niet de juiste diagnose. Volgens Baert & Vanderbeck (2006) komen soms diverse diagnoses samen. Bij een leerling met NLD kan tegelijkertijd ook Asperger voorkomen. Eén leerling heeft NLD in combinatie met dyslexie. Baert & Vanderbeck (2006) spreken over de combinatie tussen NLD en depressie. Leerlingen met NLD voelen zich soms machteloos en dat kan leiden tot depressie. Bij een leerling in mijn praktijk zijn wel kenmerken van een depressie zichtbaar. Dat is uit een onderzoek naar voren gekomen die de ouders zelf hebben laten uitvoeren. De leerling heeft tevens een laag zelfbeeld en is faalangstig. Dat zien wij in de praktijk bijvoorbeeld terug in de onzekerheid bij het maken van toetsen.

2.2 Oorzaken van NLD, de hersenwerking van NLD

NLD is een informatieverwerkingsstoornis. De informatieverwerking vindt plaats in onze hersenen. De neurologische problemen kunnen moeilijk aangetoond worden door een MRI scan. Door neuropsychologisch onderzoek kan NLD vastgesteld worden.

Molenaar- Klumper (2002), Lieshout (2009) en Baert & Elst (2005) beschrijven dat het gaat om een verminderde ontwikkeling/ stoornis in de rechterhersenhalft. De rechterhersenhalft zorgt voor het aanleren van nieuwe dingen. De linkerhersenhalft zorgt voor het onthouden van wat al geleerd is, het automatiseren.

Dit alles kan het gevolg zijn van:

- Een zuurstoftekort bij de geboorte.
- Stofwisselingsstoornissen.
- Voedseltekort in de eerste levensjaren.
- Externe factoren zoals blootstaan aan straling of een ongeluk.

De rol van genetische factoren, erfelijkheid van NLD is tot op heden niet vastgesteld.

Baart en Elst (2005) praten in hun boek niet over een witte stof in de hersenen die invloed kan hebben op NLD. Dit komt wel naar voren bij Molenaar- Klumper (2002), Lieshout (2009), zij gebruiken daarbij de theorie van Rourke (1995). Zij gaan er vanuit dat de witte stof in de hersenen die bedoeld is voor het doorgeven van informatie binnen het zenuwstelsel en het koppelen van informatie is aangetast. Uit onderzoek is gebleken dat niet bij alle kinderen een aanwijsbare reden is te vinden voor de problemen met de witte stof in de hersenen.

Er zijn twee theoretische principes ten aanzien van het witte stof probleem:

- Hoe meer witte stof disfunctioneel is, hoe groter de kans op NLD.
- Hoe eerder witte stof disfuncties zich voordoen, hoe groter de verstoring van de beide hersenhelften is.

2.3 Kenmerken van NLD

Baart & Elst (2005) beschrijven dat leerlingen met NLD bij een intelligentieonderzoek grote verschillen laten zien tussen het taalgebied (verbale intelligentie) en het rekengebied (performale intelligentie). Het niveau van taal ligt over het algemeen hoger. De leerlingen hebben moeite met informatieverwerking. Volgens Lieshout (2009) is er sprake van een disharmonisch model, als minstens een verschil van 15 punten tussen de twee intelligenties zichtbaar is. Er is sprake van een disharmonisch model als er grote verschillen in scores zitten in bepaalde onderdelen. In dit geval het taakgebied en het rekengebied. In mijn praktijk hebben de kinderen vorige maand de intelligentietesten gehad.

Leerlingen met NLD kunnen over het algemeen goed praten. Zij worden in het onderwijs nog wel eens overschat. Dat heeft consequenties voor de emotionele stabiliteit van de leerlingen. (Lieshout, 2009)

Bij NLD wordt over het algemeen gekeken naar drie probleemgebieden namelijk:

- De motoriek (complexe motorische vaardigheden)
- Schools leren (inzichtelijk rekenen en redeneren, leren schrijven, begrijpend lezen)
- Sociaal- emotioneel functioneren (angsten, depressies, druk en impulsief gedrag)

(Balansdigitaal, 2011)

In onderstaand stuk worden de drie probleemgebieden nader uitgewerkt. Het is niet per definitie zo dat alle kinderen met NLD of kenmerken van NLD deze kenmerken ook daadwerkelijk hebben.

2.3.1 Motoriek

Normaal gesproken maakt een kind zichzelf motorische aspecten spelenderwijs eigen. Bij leerlingen met NLD kan een vicieuze cirkel ontstaan omdat ze problemen ervaren met de motorische ontwikkeling. Zij zullen zich geremd voelen om activiteiten die hen niet gemakkelijk afgaan toch uit te oefenen. Aangezien de leerling minder oefent zal de achterstand steeds groter worden.

Uit onderzoek is gebleken dat leerlingen met NLD achterblijven in de ontwikkeling van de linkerkant van hun gehele lichaam. Bij een leerling met NLD is dat verschil opvallend (Dijk, 2002).

Leerlingen met NLD zullen de wereld om zich heen voornamelijk gaan ontdekken door het stellen van vragen. Zij zullen de omgeving niet snel motorisch gaan onderzoeken. Het vangen en gooien van een bal kan voor een leerling met NLD problemen opleveren. De fijn-motorische ontwikkeling blijft bij leerlingen met NLD over het algemeen ook achter. Zij hebben bijvoorbeeld problemen met het hanteren van de juiste pengreep (Dijk, 2002).

Sommige leerlingen met NLD hebben een lage spiertonus. Zij hebben niet dezelfde spierkracht en uithoudingsvermogen als andere leerlingen (Dijk, 2002).

In mijn praktijk komt de motorische onhandigheid voor. De fijn- motorische ontwikkeling levert soms nog wel problemen op. Dat zie je terug in het schrijven van de leerlingen. Zo hebben de leerlingen moeite om tussen kleine regels te schrijven. Tijdens de gymlessen valt de motorische onhandigheid ook op. Het vangen van een bal is niet voor alle leerlingen vanzelfsprekend.

2.3.2 Schools leren

Leerlingen met NLD hebben moeite met de verwerking van nieuwe informatie. Het is van belang om nieuwe informatie op te delen voor de leerlingen. Voor leerlingen met NLD is deelnemen aan het verkeer ook risicovoller. Zij hebben een beperkt ruimtelijk inzicht. De oriëntatie is een aandachtspunt voor leerlingen met NLD. Vooral in nieuwe onbekende situaties is een leerling snel gedesoriënteerd. Dit komt voort uit de minder goede verwerking van visuele informatie en een beperkt ruimtelijk inzicht (Dijk, 2002) (Broekmans & Jacobs, 2008).

Voor een leerling met NLD is het lastig om de essentie van bijvoorbeeld een lang verhaal te begrijpen. De leerlingen hebben oog voor detail maar ze zien het grote geheel niet.

In mijn praktijk hebben de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD soms moeite met het organiseren van hun eigen werk. Zij kunnen de structuur in hun werk met moeite aanbrengen (Dijk, 2002).

Volgens van Dijk (2002) hebben zij hulp nodig bij de stappen die zij moeten zetten bij het maken van een opdracht. Het kind heeft bijvoorbeeld baat bij een stappenplan.

Veranderingen, tijdsdruk en onverwachte situaties vinden leerlingen met NLD over het algemeen niet prettig. Lieshout (2009) geeft aan dat NLD leerlingen problemen hebben met het houden van overzicht. Zij zijn gericht op de details en ze zien daardoor niet het grote geheel. Bij een leerling kan het stress veroorzaken als de leerling in deze gevallen niet begeleid wordt. De leerling houdt zich liever vast aan dingen die hij al kent (Dijk, 2002).

Broekmans & Jabobs (2008) delen die mening met Dijk (2002), maar zij zijn van mening dat je het kind niet te veel in bescherming moet nemen. Zij vinden het belangrijk dat de leerlingen deelnemen aan de situaties waar leeftijdgenoten ook aan deelnemen. Zo voorkom je sociale isolatie. Op de school waar de onderzoeksleerlingen zitten wordt er vanuit de visie van Lieshout (2009) gewerkt. Ik sta achter de visie dat je leerlingen niet te veel moet beschermen aangezien zij zich dan onvoldoende staande kunnen houden in de maatschappij.

2.3.3 Sociaal- emotioneel functioneren

Dijk (2002) vertelt in haar boek dat ouders zich het meest zorgen maken om de sociaal- emotionele ontwikkeling van hun kind met NLD of kenmerken van NLD. De leerlingen maken zich zelf ook de meeste zorgen over de sociaal- emotionele ontwikkeling. Dijk (2002) zegt dat 65 procent van onze communicatie non- verbaal is, Delfos (2011) deelt die mening met haar. Verder zegt Delfos (2011) het volgende over non- verbale communicatie, dat is de communicatie die plaats vindt door gezichtsexpressie, beweging van het lichaam, houding en de manier waarop je iets zegt. Een leerling met NLD heeft volgens Broekmans & Jacobs (2008) en Dijk (2002) problemen met de verwerking van visuele beelden. Daarom mist de leerling non- verbale communicatie. De leerling kan dan de verkeerde betekenis aan een boodschap verlenen. Ik deel met Broekmans & Jacobs (2008) en Dijk (2002) die mening. In mijn praktijk worstelen de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD ook met de non- verbale communicatie. Zij weten geen betekenis te geven aan de non- verbale communicatie. Dat levert conflicten op met bijvoorbeeld klasgenoten.

Functioneren in de groep is problematisch, leerlingen met NLD hebben moeite met het herkennen van emoties bij anderen en ze kunnen hun eigen emoties niet goed verwoorden (Lieshout, 2009). Ze voelen emoties, boosheid en onzekerheid. Ik deel met Lieshout (2009)

de mening dat het gedrag van leerlingen zich kan uiten in externaliserend gedrag. Dit kan zich uiten in explosief gedrag. Clownesk gedrag zie je bij deze leerlingen ook terug aangezien ze niet weten hoe ze zich kunnen gedragen. Op latere leeftijd kan dat omdraaien in internaliserend gedrag zoals angst, faalangst en depressie (Lieshout, 2009). In mijn praktijk is er bij één leerling sterk sprake van de overgang van internaliserend gedrag naar externaliserend gedrag. De leerling uit regelmatig boosheid, maar is ook faalangstig. Ze heeft een negatieve kijk op haar prestaties en ze heeft weinig zelfvertrouwen.

Jeninga (2010) geeft ook zijn mening over internaliserend en externaliserend gedrag. Hij deelt de mening met Lieshout (2009) dat externaliserend gedrag explosief gedrag is. Hij omschrijft het als agressief gedrag. Hij vult dat aan met impulsief en vijandig gedrag. Hij beschrijft net als Lieshout (2009) dat internaliserend gedrag angst, faalangst en depressie kan omvatten. Hij vult dit aan met teruggetrokken gedrag. Het verschil tussen externaliserend en internaliserend gedrag is dat je externaliserend gedrag duidelijk ziet. Internaliserend gedrag is soms maar moeilijk te achterhalen bij leerlingen.

Furman (2004) is van mening dat leerlingen over het algemeen gemotiveerd zijn om te leren, ook als ze het idee hebben het niet te kunnen. Over het algemeen zijn leerlingen van zichzelf optimistisch. Maar als het een paar keer niet lukt, gaat dat ten koste van hun zelfvertrouwen. In gesprek gaan met leerlingen kan resultaat opleveren. Leerlingen krijgen inzicht in hun eigen kunnen. Broekmans & Jacobs (2008) geven aan dat leerlingen met NLD een verminderde motivatie hebben omdat ze uit zichzelf het einddoel niet kunnen zien. In mijn praktijk is dat herkenbaar. Sommige leerlingen hebben de instelling als ik het niet doe kan ik ook geen fouten maken.

2.3.4 Profiel van vaardigheden en tekorten.

Bij NLD kijkt men naar het neuropsychologische vaardigheidsmodel. Bij dit model wordt uitgegaan van vaardigheden en tekorten. De vaardigheden kan men stimuleren zodat de tekorten gecompenseerd gaan worden. Over het algemeen bestaat een vaardigheidsmodel voor leerlingen met NLD uit onderstaande vaardigheden en tekorten (Broekmans & Jacobs, 2008). Luit & Leseman (2007) zijn het niet eens met het vaardigheidsmodel, zij vinden dat je het model niet standaard kan gebruiken. Voor iedere leerling met NLD zou afzonderlijk een vaardigheidsmodel gemaakt moeten worden, omdat iedere leerling met NLD zich anders ontwikkeld.

Vaardigheden	Tekorten
Sterke omgang met auditieve informatie, informatie die ze horen kunnen ze beter begrijpen en onthouden. Ze horen geluiden ook eerder en intenser.	De motorische ontwikkeling is complex. Voornamelijk de fijne motoriek.
Oog voor detail	Aanpassen aan nieuwe situaties.
Geheugen voor automatiseren is goed ontwikkeld.	Emotionele stabiliteit.
Verbaal sterk, ze hebben een ruime woordenschat.	Plannen en ordenen.
Bekende informatie wordt goed verwerkt.	Rekeninzicht.
Concentratie voor verbale informatie.	Visueel geheugen.
	Sociaal inzicht en omgang met anderen.
	Probleemoplossend vermogen.
	Ruimtelijk inzicht.
	Waarnemen van tactiele (voelen) en visuele (zien) informatie.
	Inzicht in oorzaak- gevolg relaties.
	Weinig onderzoekend gedrag.
	Voorkeur voor bekende handelingen, activiteiten en materialen.
	Angst voor hoogte
	Onverklaarbare uitingen van woede en boosheid.
	Moeite met herkennen van niet – verbale signalen.
	Veel fouten bij overschrijven/ slordig handschrift.
	Gevaarlijk gedrag in verkeer.
	Oog- hand coördinatie minder goed.
	Begrijpt grapjes en figuurlijke betekenissen niet.
	Depressief en angstig op latere leeftijd.
	Negatief zelfbeeld.

Als er gekeken wordt naar Rourke (1995) staan er nog aanvullende vaardigheden en tekorten. Alle genoemde vaardigheden en tekorten uit het vorige schema worden daar ook genoemd.

Vaardigheden	Tekorten
Schrijfmotoriek	Intonatie, accenten leggen.
Produceren van klanken	Begrijpen van zinnen.
Spellen	Fijne motoriek
	Begrijpend lezen

Als we kijken naar de specifieke kenmerken van NLD en hoe je die binnen een onderwijssituatie kunt zien, dan komen daar de volgende kenmerken volgens Jacobs (2004) nog bij.

- Zeer druk gedrag.
- Goede leesvaardigheid ten opzichte van slechte rekenvaardigheid.
- Afkeer van puzzelen.
- Afkeer van spelen met constructiemateriaal.
- Veel praten.

In mijn praktijk komen bepaalde vaardigheden en tekorten voor. Zo is de emotionele stabiliteit en het sociaal inzicht bij de leerlingen in mijn groep met NLD of kenmerken van NLD een tekort. Ook het plannen en ordenen van de materialen levert soms problemen op. Het negatief zelfbeeld is herkenbaar in de praktijk. Een leerling zegt snel “dat kan ik niet” of “dat is te moeilijk voor mij”. Toch is de sterke omgang met auditieve informatie niet zo sterk als beschreven staat in bovenstaande bronnen. De vaardigheden en tekorten zien er bij iedere leerling met NLD dus weer anders uit.

2.4 Signaleren en diagnosticeren van NLD

Aangezien NLD een complexe stoornis is, wordt het in veel gevallen nog niet opgemerkt. Volgens Molenaar- Klumper (2002) wordt het kind pas goed bekeken als het op school niet goed gaat. Voordat het op school niet goed gaat wordt de problematiek door hulpverleners vaak gebagatelliseerd. Daarvoor merken de ouders vaak al wel kenmerken op. Zo bereikt het kind later mijlpalen op het gebied van motoriek en taal, is het angstig voor nieuwe dingen, heeft het weinig initiatief tot exploratie en komt de zelfredzaamheid moeizaam op gang.

Op dit moment zijn er nagenoeg geen valide vragenlijsten om een vermoeden van NLD te signaleren.

Cornoldi, Venneri, Marconato, Molin, Montinari (2003) hebben een vragenlijst ontworpen om visueel- ruimtelijke problemen te signaleren, een deelaspect van NLD. Als uit de test visueel- ruimtelijke problemen geconstateerd worden kan er gespecialiseerd onderzoek naar NLD gedaan worden.

Na het signaleren geven Molenaar- Klumper (2002) en Broekmans, Jacobs (2008) aan dat je begint met het afnemen van screeningslijsten, toch zijn het geen diagnostische instrumenten. Na het afnemen kun je niet zeggen of de leerling wel of niet NLD heeft.

Enkele voorbeelden van screeningstesten zijn:

- Gesprek met ouders.
- Gedragsvragenlijsten.
- Neuropsychologisch intelligentie onderzoek.
- Observaties.

Serlier- van den Bergh (2003) heeft een NLD schaal ontworpen, de NLD schaal is een gedragsvragenlijst die door beide ouders los van elkaar worden ingevuld. Er wordt ook aandacht geschonken aan de voorschoolse periode.

Uiteindelijk kan NLD alleen maar worden bevestigd door neurologisch onderzoek, het zogenaamde brede bandenonderzoek. Hierbij komen alle aspecten van het functioneren van de hersenen aan bod. Dit onderzoek wordt altijd gedaan in combinatie met andere screeningslijsten. Alle informatie bij elkaar levert de diagnose NLD op.

2.5 NLD en onderwijs

Leerlingen met NLD lopen op school tegen problemen aan. Zij zullen volgens Baert & Vanderbeck (2005) zelf problemen proberen te omzeilen of hun problemen te compenseren met hun vaardigheden. Toch hebben zij de hulp van de school hard nodig om verder te komen in hun ontwikkeling en hun leren. Leerlingen met NLD komen namelijk op een andere manier tot leren. NLD Line (1997) beschrijft dat het belangrijk is dat ouders en school als een team samenwerken, een open communicatie is van belang. In de ideale situatie wordt tijdens het schooljaar het plan voor het komende schooljaar al bedacht en afgesproken.

In mijn praktijk hebben de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD ook problemen bij hun ontwikkeling op school. Ze hebben behoefte aan structuur en duidelijkheid en kunnen maar moeilijk meerdere taken tegelijk aan. Zij hebben behoefte aan gestructureerd onderwijs.

Ellen van Gemmert, Gespecialiseerd leerkracht, Voltijd, Definitieve versie onderzoek

Broekmans & Jacobs (2008, p.142-143) noemen tien stappen om tegemoet te komen aan het anders leren van leerlingen met NLD.

1. Verbale instructie (pratend uitleggen)
2. Start bij het bekende
3. Concreet maken (duidelijk vertellen of laten zien)
4. Stap voor stap
5. Voordoen, samendoen, nadoen, zelf doen.
6. Verbaliseren en zelfverbalisering (vertellen en zelf laten verwoorden)
7. Voorbereiden (preteaching)
8. Herhaal, herhaal, herhaal.
9. Bevestigen en bestendigen
10. Eén ding tegelijk.

Als er naar deze lijst gekeken wordt dan zou deze aanpak bij veel leerlingen praktisch zijn, niet alleen voor de leerlingen met NLD. Leerlingen met bijvoorbeeld ADHD en autisme zijn gebaat bij deze aanpak. Je bereikt dus naar mijn mening niet alleen leerlingen met NLD of kenmerken van NLD, maar je bereikt meerdere leerlingen.

In hoofdstuk 3 worden de verschillende instrumenten die gebruikt worden voor het onderzoek over NLD beschreven en verantwoord.

Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie

In hoofdstuk 3 worden de gekozen onderzoeksinstrumenten voor de data verzameling verantwoord en uitgewerkt weergegeven. De onderzoeksvorm wordt beschreven en de manier waarop in het onderzoek aan triangulatie, validiteit, betrouwbaarheid en ethische aspecten gewerkt gaat worden.

3.1 Onderzoeksvorm

Het onderzoek richt zich op de begeleiding van drie leerlingen met NLD of kenmerken van NLD door mij als leerkracht. Mijn professionele handelen en handelingsbekwaamheid staat centraal. Een onderzoek waarbij het leerkrachthandelen centraal staat wordt actieonderzoek genoemd (Ponte, 2002). Carr & Kemnis (1997) delen die meningen met Ponte (2002). Zij benadrukken dat actieonderzoek in het belang van de onderwijspraktijk is. De onderzoekers zijn deelnemers in de sociale situaties die zij onderzoeken.

Actieonderzoek sluit aan bij de constructivistische onderzoeksbenadering de onderwijspraktijk kan uit meerdere interpretaties bestaan. De manier waarop iemand naar de onderwijspraktijk kijkt is bepalend voor hoe de onderwijspraktijk eruit ziet (Van der Donk & van Lanen 2011). Om die reden zijn mensen in de omgeving van de onderwijspraktijk betrokken bij het onderzoek zodat de validiteit¹ binnen het onderzoek is gewaarborgd. In paragraaf 3.4 wordt verder ingegaan op validiteit binnen het onderzoek.

3.2 Data- verzameling

Afhankelijk van de onderzoeksvraag met de bijbehorende deelvragen is een keuze gemaakt voor onderzoeksinstrumenten voor de data- verzameling van het onderzoek. Van der Donk & van Lanen (2011) geven aan dat bij praktijkonderzoek de verschillende instrumenten zoals observaties, vragenlijsten en interviews gecombineerd toegepast worden. In paragraaf 3.2.1 t/m 3.2.4 worden de onderzoeksinstrumenten toegelicht.

In bijlage 1 staat een format met daarin de deelvragen met de bijbehorende onderzoeksinstrumenten. Per instrument is er meer informatie gegeven over de instrumenten, respondenten, doel van het instrument, tijdspad, analyse en de ethiek.

¹ Validiteit → dat je datgene onderzoekt wat je wilt onderzoeken (Van der donk & Van lanen, (2009).

3.2.1. Observeren

Observeren is over het algemeen doelgericht en systematisch. Doelgericht omdat je antwoord wilt krijgen op de vooraf gestelde vragen en systematisch omdat je vooraf vastlegt waar je naar gaat kijken en hoe je het vast gaat leggen.

In het onderzoek wordt gebruik gemaakt van observaties. Tijdens een les sociale vaardigheden is geobserveerd. Het is een niet-participerende observatie, als leerkracht ben je geen onderdeel van de observatie (Van der Donk & van Lanen, 2011). De keuze voor een gestructureerde observatie met behulp van een tijdsteekproef is gemaakt. Een tijdsteekproef gebruik je als je wilt weten hoe vaak een gedraging voorkomt. Het doel van het instrument is om te achterhalen hoeveel procent van de tijd de leerling actief meedoet aan de SOVA les. In bijlage 2 staat het format voor de tijdsteekproef observatie.

De drie leerlingen zijn negen keer geobserveerd in verschillende situaties. Namelijk tijdens de pauze, de gymles en het zelfstandig werken. Per situatie is drie keer geobserveerd zodat je de leerling 3 keer per situatie ziet. Voor de observaties is gebruik gemaakt van een observatieschema. In het observatieschema is aangegeven welke gedragskenmerken naar voren komen. De onderlinge vergelijkbaarheid en de objectiviteit van een observatieschema zijn groot. (Kallenberg Et.al 2011). In bijlage 3 staat het observatieschema. Het doel van deze observaties is om te kijken of de leerlingen bijvoorbeeld tijdens het buiten spelen meer problemen ten aanzien van sociale vaardigheden laten zien.

Als leerkracht maak je bekend dat je gaat observeren. Het doel van de observatie wordt geheim gehouden (Gerritsma, De Haan, Den Hollander, Mitzschke, Van der Veen, 2010). Deze keuze is gemaakt omdat de geobserveerde leerlingen geen sociaal gewenst gedrag kunnen vertonen.

De resultaten van de observaties zijn besproken met de leerlingen en met de groepsleerkracht. Besproken is of de leerlingen en de leerkracht de verkregen resultaten herkennen.

3.2.2. Vragenlijsten

Kallenberg Et.al (2011) adviseren om bij een onderzoek bij voorkeur gebruik te maken van een gesloten vragenlijst. De verwerking en analyse van een gesloten vragenlijst is volgens Kallenberg et.al (2011) eenvoudiger dan bij open vragen. Van der Donk & Van lanen (2009)

delen die mening gedeeltelijk met Kallenberg Et.al (2011) Van der Donk & van Lanen (2009) geven ook aan dat een gesloten vragenlijst eenvoudiger is om te analyseren. Zij zijn tevens van mening dat open vragen binnen een vragenlijst uitdagen om zelf antwoord te formuleren. Bij het onderzoek hoort een vragenlijst voor de leerlingen, ouders en leerkrachten. De vragenlijst voor de leerlingen en de ouders is een gesloten vragenlijst. De leerlingen en ouders hebben keuze uit beperkte antwoordmogelijkheden. Zij hebben aangegeven in welke mate een bepaalde gedraging voorkomt. Voor het onderzoek is gekozen voor een gesloten vragenlijst. Omdat het eenvoudiger is om de gegevens te analyseren en te vergelijken. De vragenlijst voor de leerkrachten bevat open en gesloten vragen. Deze keuze is gemaakt omdat de leerkrachten eerst algemene informatie kunnen geven over de begeleiding van leerlingen met NLD of kenmerken van NLD binnen de SOVA lessen. Vervolgens kunnen zij per leerling extra informatie geven. De vragenlijsten bevatten dezelfde vragen zodat antwoorden vergeleken kunnen worden.

Voor de vragenlijst is gebruik gemaakt van de Schoolvragenlijst (Smits & Vorst, 1985), deze vragenlijst is in het schooljaar 2011-2012 afgenomen bij de onderzoeksléerlingen, de vragenlijst is in combinatie met een intelligentietest afgenomen.

Het is wenselijk om eerst een steekproef te doen met de vragenlijst, bij voorkeur met leerlingen uit een andere klas. Het is belangrijk om op te letten of de vragen niet te gekleurd zijn en al een antwoord uitlokken. Het is mooi om de respondent 5 antwoordmogelijkheden te geven (Kallenberg et.al 2011). Daar ben ik het niet mee eens. Ik heb de keus gemaakt om 4 antwoordmogelijkheden aan te bieden zodat de respondenten meer voor hun mening uit kunnen komen.

Het doel van de vragenlijsten is om helder te krijgen aan welke sociale vaardigheden de leerlingen nog kunnen werken. De antwoorden van zowel de leerlingen, de leerkrachten en de ouders zijn middels een overzicht weer terug gerapporteerd. De leerlingen, ouders en leerkrachten hebben een overzicht gekregen van de ingevulde antwoorden van alle respondenten. Op deze manier is gewerkt aan ethiek binnen het onderzoek (Kallenberg et.al 2011).

De vragenlijst voor de leerling staat in bijlage 4. De vragenlijst voor de ouders staat in bijlage 5 en de vragenlijst voor de leerkrachten staat in bijlage 6.

3.2.3 Interview

Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van interviews, de interviews waren bedoeld ter verduidelijking en aanvulling van de instrumenten die zijn afgenomen voor het onderzoek.

Het interview is semigestructureerd. Het gesprek is deels geleid door een vaste vragenlijst (bijlage 7). Als onderzoeker weet je zeker dat bepaalde onderwerpen ter sprake komen. Een semi- gestructureerd interview heeft ook positieve invloed op de vergelijking bij de analyse. Alle respondenten hebben namelijk dezelfde vragen beantwoord (Kallenberg et.al 2011). Voor een semi- gestructureerd interview is gekozen vanwege de combinatie tussen de vaste vragenlijst en de vrijheid om nog andere onderwerpen te bespreken.

Het interview is afgenomen in een ruimte waar de leerling zich prettig voelt. Zowel de leerkracht als de leerlingen waarmee een interview is afgenomen kregen een week van tevoren de leidraad voor het interview opgestuurd zodat ze nog vragen konden stellen.

Van de interviews zijn geluidsopnames gemaakt en de antwoorden staan op papier. Zo is het interview in tweevoud vastgelegd en is de kans dat antwoorden niet of verkeerd begrepen zijn minder groot. De antwoorden zijn weer terug gekoppeld aan de leerlingen en de leerkracht. Zo is rekening gehouden met ethiek. In paragraaf 3.5 is de ethiek verantwoord.

3.3 Triangulatie, validiteit en betrouwbaarheid

Het is noodzakelijk om triangulatie in het onderzoek toe te passen, aangezien je daarmee de betrouwbaarheid en validiteit vergroot. Met triangulatie wordt bedoeld dat je bij de data verzameling gebruik maakt van verschillende bronnen. Vanuit verschillende perspectieven wordt naar het onderwerp gekeken (Van der donk & Van lanen, 2009).

In het onderzoek is gewerkt aan brontriangulatie. De data zijn verzameld met behulp van verschillende bronnen. Gekeken is hoe leerlingen, leerkrachten en ouders tegen het onderwerp aankijken. Triangulatie van methodes is ook toegepast omdat verschillende onderzoeksinstrumenten zoals observaties, vragenlijsten en interviews zijn ingezet. Kallenberg Et.al (2011) adviseren een onderzoeksvraag op minimaal drie manieren te benaderen.

Door triangulatie toe te passen is gewerkt aan validiteit. Kallenberg Et.al (2011) beschrijven in hun boek validiteit als de mate waarin het onderzoek aan zijn doel beantwoordt. Van der donk & Van lanen, (2009) zeggen dat met validiteit wordt bedoeld dat je datgene onderzoekt

wat je wilt onderzoeken. In het onderzoek is steeds gekeken of de deelvraag met behulp van de ingezette instrumenten beantwoord kan worden.

In het onderzoek is gewerkt aan betrouwbaarheid. Volgens Van der donk & Van lanen, (2009) wordt met betrouwbaarheid bedoeld dat bij herhaling van het onderzoek dezelfde resultaten naar voren komen. In het onderzoek is gestreefd om de onderzoeksgegevens zo eenduidig en objectief mogelijk te verzamelen. In het onderzoek is bijvoorbeeld niet alleen maar gebruik gemaakt van open observaties en ongestructureerde interviews. Gestructureerde vragenlijsten en observaties zijn gebruikt zodat de gegevens eenvoudiger te analyseren en te vergelijken zijn.

3.4 Ethische aspecten.

Van der Donk & Van Lanen, (2011) beschrijven dat je als leerkracht zelf de verantwoordelijkheid hebt om ethisch² te handelen. De volgende aspecten zijn volgens Van der Donk & Van Lanen, (2011) belangrijk ten aanzien van ethiek.

- Vraag toestemming aan respondenten of ze mee willen werken aan het onderzoek.
- Vraag toestemming aan ouders om leerlingen te filmen.
- Zorg voor anonimiteit binnen het onderzoek.
- Bewaar data van respondenten vertrouwelijk, het blijft ook eigendom van de respondenten.

Bij het uitvoeren van het onderzoek is rekening gehouden met ethiek. Van te voren zijn de ouders en leerlingen benaderd om toestemming te geven voor de medewerking aan het onderzoek. Daarbij is vermeld dat in het onderzoek de privacy wordt gewaarborgd. De resultaten worden uitsluitend anoniem verwerkt. Alle verkregen resultaten zijn schriftelijk, telefonisch of persoonlijk teruggekoppeld aan de respondenten. Aan de ouders is toestemming gevraagd of de interviews opgenomen mochten worden. De leidraad voor het interview konden de leerlingen een week van te voren al even bekijken zodat ze nog vragen konden stellen.

In hoofdstuk 4 wordt de verzamelde data gepresenteerd.

² Ethiek → manier van kijken naar de werkelijkheid die uitgaat van wat mensen moeten doen met het oog op het hoogste goed (Donk & Van Lanen, (2011)

Hoofdstuk 4 Data presentatie en resultaten

In dit hoofdstuk zijn de verkregen resultaten vanuit het onderzoek gepresenteerd. De resultaten zijn verzameld met behulp van interviews, observaties en vragenlijsten. De resultaten zijn per deelvraag gepresenteerd.

4.1 Hoe effectief zijn de lessen sociale vaardigheidslessen voor de drie leerlingen met NLD of kenmerken van NLD uit mijn klas?

De deelvraag is beantwoord met behulp van een gestructureerde observatie tijdens de sociale vaardigheden les en een vragenlijst voor de SOVA leerkracht, de groepsleerkracht en de leerlingen. De vragenlijst voor de leerkrachten bestond uit een combinatie tussen open vragen en gesloten vragen. De antwoorden op de open vragen zijn voornamelijk gebruikt voor het beantwoorden van deelvraag 1. Hoe effectief zijn de lessen sociale vaardigheden voor de drie leerlingen?

Met behulp van de gestructureerde observaties is berekend hoeveel tijd de leerlingen effectief deelnemen aan de SOVA lessen en hoeveel tijd zij besteden aan andere activiteiten.

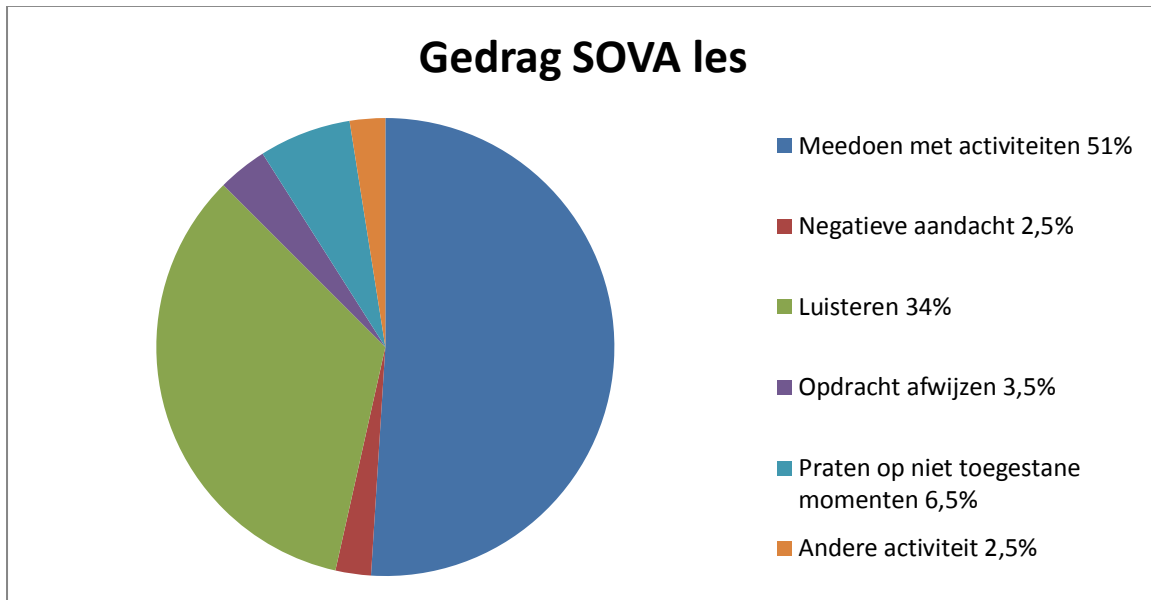
4.1.1 Gestructureerde observatie middels tijdsteekproef

Middels een tijdsteekproef is gekeken hoeveel procent van de observatietijd een gedraging³ voorkomt. Iedere 20 seconden is er een gedraging geturfd. Als je iedere 20 seconden een gedraging turft, is het handig om het aantal keren te noteren. Zodat vervolgens de gegevens in percentages weergegeven kunnen worden (Van der Donk & Van Lanen, 2011). In bijlage 8 staan van de drie leerlingen de percentages van de twee observaties in een tabel. Zo kan bekeken worden hoeveel procent van de tijd de leerling actief deelneemt aan de les. In onderstaande cirkeldiagrammen is het gemiddelde van de drie leerlingen weergegeven. Het gemiddelde is berekend om de betrouwbaarheid te vergroten. Omdat op deze manier niet de resultaten van één observatie gebruikt worden (Van der Donk & Van Lanen, 2011). Onder de diagrammen is op data niveau de conclusie getrokken hoeveel procent van de tijd de leerling actief meedoet aan de les. Meedoen met de activiteit en luisteren worden bij elkaar opgeteld en vallen onder actief meedoen aan de les. Negatieve aandacht vragen,

³ Meedoen met activiteiten, negatieve aandacht, luisteren, opdracht afwijzen, praten op niet toegestane momenten, andere activiteit

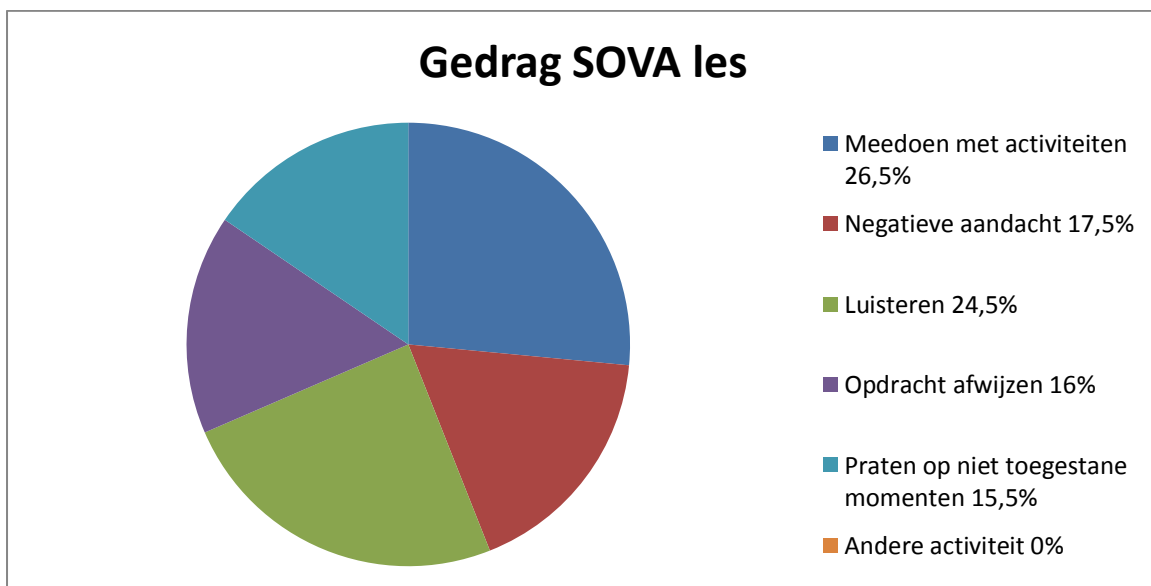
opdracht afwijzen, praten op niet toegestane momenten en andere activiteit worden bij elkaar opgeteld en omschreven als niet actief deelnemen aan de les.

Leerling C → Gemiddelde

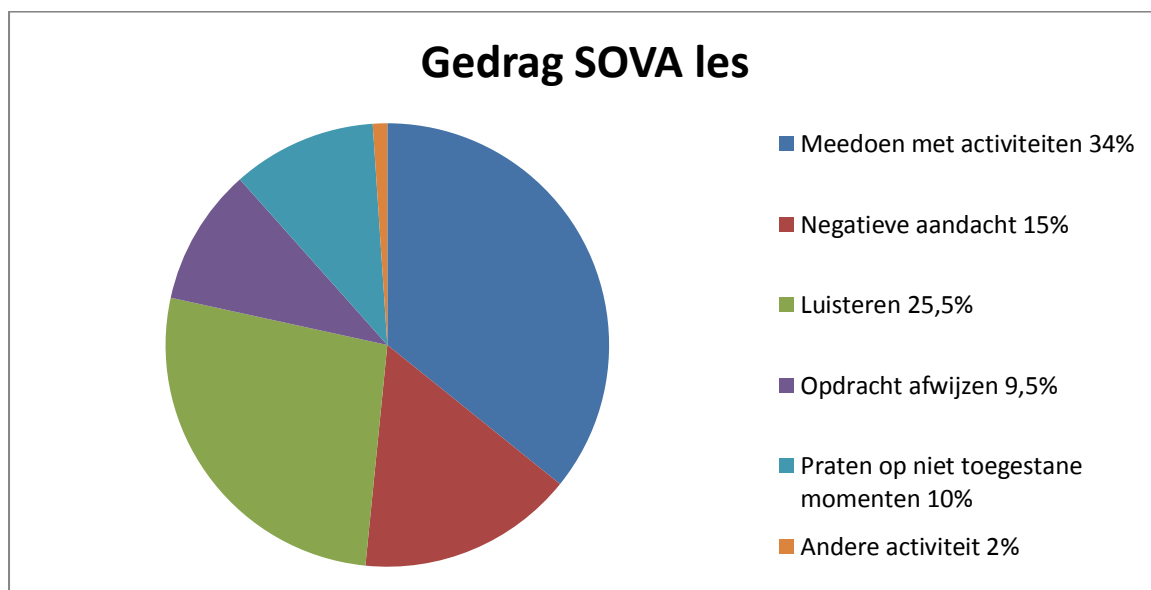

Leerling C doet 85 % van de tijd actief mee of hij luistert naar de uitleg. 15 % van de tijd neemt hij niet actief deel aan de SOVA les.

Leerling A → Gemiddelde

Leerling A doet 51% van de tijd actief mee of ze luistert naar de uitleg. 49 % van de tijd neemt ze niet actief deel aan de SOVA les.

Leerling B neemt 59,5 % van de tijd actief mee of ze luistert naar de uitleg. 40,5 % van de tijd neemt ze niet actief deel aan de SOVA les.

4.1.2 Vragenlijst SOVA leerkracht en groepsleerkracht

De groepsleerkracht en de SOVA leerkracht hebben beide een vragenlijst ingevuld. Om helder te krijgen of er tijdens de SOVA lessen rekening wordt gehouden met de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD. Beide leerkrachten hebben een open vragenlijst ingevuld. De antwoorden van de vragen uit de vragenlijst zijn naast elkaar gezet zodat overeenkomsten en verschillen zichtbaar zijn geworden. In bijlage 9 staan de ingevulde vragenlijsten van de SOVA leerkracht en de groepsleerkracht. In onderstaande tabel staat een samenvatting met overeenkomsten en verschillen weergegeven.

Vragen	Overeenkomsten	Verschillen
1. Wordt er binnen de SOVA lessen rekening gehouden met leerlingen met NLD of kenmerken van NLD? <i>(ja, ga door naar vraag 2, sla 3 over, nee ga door naar vraag 3)</i>	Er zijn bij deze vraag geen overeenkomsten gevonden	SOVA leerkracht - Geen rekening houden met leerlingen met NLD/ kenmerken NLD. - Verwachtingen wel anders Groepsleerkracht - Wel rekening houden

		met leerlingen met NLD / kenmerken NLD.
2. Op welke manier wordt er rekening gehouden met leerlingen met NLD of kenmerken van NLD?	Er zijn bij deze vraag geen overeenkomsten gevonden.	SOVA leerkracht → - Geen rekening houden met NLD/ kenmerken NLD Groepsleerkracht → - Tijdens kringgesprek leerlingen laten vertellen over eigen ervaringen - Ondersteuning rollenspel
3. Om welke reden is er besloten om geen rekening te houden met leerlingen met NLD of kenmerken van NLD binnen de SOVA les?	Er zijn bij deze vraag geen overeenkomsten gevonden.	SOVA leerkracht → - Team heeft de afspraak dat alle leerlingen dezelfde aanpak krijgen tijdens SOVA lessen.
4. Wat zou volgens u een ideale SOVA les zijn voor leerlingen met NLD of kenmerken van NLD?	- Aanbieden algemene sociale vaardigheden (opkomen voor jezelf, gesprekken voeren)	Groepsleerkracht → - Extra uitleg (<i>leerlingen met NLD zijn over het algemeen verbaal ingesteld</i>) SOVA leerkracht → - Begrip tonen - Doelen bijstellen - Leerlingen oefenen samen.
5. Op welke manier kan een leerkracht volgens u rekening houden met	- Begrip tonen - Kennis over NLD - Leerstof stapsgewijs aanbieden	De groepsleerkracht geeft aan dat visuele ondersteuning, verbale ondersteuning en aansluiten

leerlingen met NLD of kenmerken van NLD?	- Hulp in sociale situaties	bij de onderwijsbehoeften belangrijk zijn.
--	-----------------------------	--

4.1.3. Vragenlijst leerlingen

De leerlingen hebben een vragenlijst ingevuld. Een aantal vragen uit de vragenlijst hadden betrekking op de SOVA lessen. De resultaten/antwoorden van de totale vragenlijst staan in bijlage 10. De vragen die betrekking hadden op de SOVA lessen staan in onderstaande tabel vermeld.

	Leerling C.	Leerling A.	Leerling B.
Ik ga met plezier naar de SOVA lessen.	Vaak	Nooit	Soms
Ik vind het eng om bijvoorbeeld een rollenspel te doen tijdens de SOVA les.	Soms	Nooit	Nooit
Ik vind het spannend om voor de klas te moeten komen.	Soms	Vaak	Vaak

4.2 Welke problemen met betrekking tot NLD komen de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD tegen?

Om de deelvraag te beantwoorden is gebruik gemaakt van diverse vragenlijsten die ingevuld zijn door de drie leerlingen, de ouders van de drie leerlingen en aan de groepsleerkracht/ SOVA leerkracht en de student Master SEN. De vragenlijsten bevatten voor het grootste gedeelte overeenkomstige vragen zodat de antwoorden vergeleken konden worden (Kallenberg et.al, 2007). De vragenlijsten zijn op dezelfde manier verwerkt. Enkele vragen zijn alleen door de leerlingen of door de ouders ingevuld aangezien het voor de leerkrachten lastig is om die vragen in te vullen. Een voorbeeld van een dergelijke vraag is: "Ik voel me alleen". Als leerkracht vang je wel signalen op van leerlingen, maar het is lastig om te achterhalen wat er precies in de leerlingen omgaat.

4.2.1 Vragenlijst leerlingen, ouders, leerkrachten

In bijlage 10 staat per leerling de vergelijking van de antwoorden. De gegeven antwoorden van de leerlingen, ouders, leerkracht, SOVA leerkracht en de student Master SEN staan bij elkaar in een tabel vermeld. Deze keuze is gemaakt zodat niet de vragenlijsten van de leerlingen, ouders en leerkrachten opgenomen hoeven worden in de bijlage. De resultaten vanuit de vragenlijsten van zowel de leerlingen, ouders en leerkrachten worden in deze paragraaf getoond.

Vervolgens is de vragenlijst opgedeeld in deelonderwerpen:

- Plezier in school
- Zelfvertrouwen
- Communicatie
- Vriendschap
- Conflicten

Per deelonderwerp zijn de vragen in een staafdiagram gezet:

- 4 = negatief ten aanzien van sociale vaardigheden
- 3 = vaak negatief ten aanzien van sociale vaardigheden
- 2 = soms negatief ten aanzien van sociale vaardigheden
- 1 = positief ten aanzien van sociale vaardigheden

In bijlage 11 staan de staafdiagrammen per deelonderwerp van de drie leerlingen met NLD of kenmerken van NLD.

In de staafdiagrammen is gekeken naar de scores 3 en 4. Deze scores zijn negatief of vaak negatief ten aanzien van sociale vaardigheden.

In onderstaand tabel is per leerling aangegeven bij welk deelonderwerp de leerlingen uitvallen.

	Plezier in school	Zelfvertrouwen	Communicatie	vriendschap	Conflicten
Leerling C		X	X		
Leerling A	X	X	X	X	X
Leerling B	X	X	X	X	X

In bijlage 12 is een uitgebreidere tabel weergegeven met punten/ vragen vanuit de deelonderwerpen die negatief of vaak negatief beantwoord zijn door drie of meer van de respondenten.⁴

De leerlingen hebben ingevuld waar ze extra begeleiding bij zouden kunnen gebruiken. De uitkomsten van de aangevinkte onderdelen staan in bijlage 10 onderaan de vragenlijsten. Een samenvatting van de werkpunten van de leerlingen staan in onderstaand schema.

SO → SOVA leerkracht

ST → Student Master Sen

OU → Ouders

LE → Leerling

LK → Leerkracht

Rood → door 3 of meer respondenten ingevuld als werkpunt

Geel → door 2 respondenten ingevuld als werkpunt

Groen → door geen of 1 respondent ingevuld als werkpunt

	Leerling C	Leerling A	Leerling B
Nee zeggen als ik iets niet wil.	SO ST	SO LK	LK SO ST
Ruzies oplossen	SO	SO LK ST	LK SO
Kennis maken met mensen die ik nog niet ken.	ST	LE SO ST	LE SO
Mezelf voorstellen.	/	SO	SO
Zelfvertrouwen krijgen	LE LK SO ST OU	LE SO LK OU ST	LE SO LK OU ST
Voor de klas iets doen zoals een spreekbeurt.	LE	SO	OU
Herkennen hoe een ander zich voelt.	LK SO	SO LK OU ST	LK SO ST
Mening geven	LK SO ST	SO LK ST	LK SO ST
Samenwerken	/	SO	SO

⁴ Leerlingen, ouders, groepsleerkracht, SOVA leerkracht, student master SEN

Vrienden maken	SO	LE SO LK ST	LK SO
Gesprekken voeren	SO	SO OU	SO

4.2.2 Interview met leerlingen

Tijdens de uitvoering is er gebruik gemaakt van een interviewleidraad (bijlage 7). Dat is een stappenplan dat richting geeft aan het interview (Van der Donk & Van Lanen, 2011). Het interview was bedoeld als extra instrument om te achterhalen of de informatie die verkregen is klopt volgens de leerling. Zo kon er een member check uitgevoerd worden om de betrouwbaarheid binnen het onderzoek te vergroten (Van der Donk & Van Lanen, 2011). De uitgewerkte interviews van de leerlingen staan in bijlage 13. Een samenvatting van de gegeven antwoorden staat in onderstaand schema.

	Leerling C	Leerling A	Leerling B
Welke problemen ervaar je vanuit de stoornis NLD?	Geen problemen	- Dingen uitleggen - Rekenen - Ruzies oplossen - Emoties herkennen - Denken dat andere boos op mij zijn.	- Zenuwen als ik wat voor de klas moet doen - Onzeker - Niet weten waarom iemand boos is
Op welke manieren wordt je geholpen?	Erover praten	Geen hulp	Erover praten SOVA lessen zijn saai
Tijdens welke sociale situaties ervaar je problemen?	Geen problemen	- Alle momenten - Geen vriendinnen buiten school	- Voor de klas iets doen - Aansluiting bij de andere meiden in de klas
Welke problemen heb je dan?	Niet van toepassing	- Ruzies - Niet weten hoe iemand zich voelt - Gevoelens niet uitleggen	- Zenuwachtig gevoel - Gevoel dat je er niet bij hoort

Hoe los je deze problemen dan op?	Niet van toepassing	- Geen hulp vragen - Soms zelf oplossen	Ik weet het niet
Waar zou je nog aan willen werken op het gebied van sociale vaardigheden? <i>(overzicht erbij van de ingevulde antwoorden van de vragenlijst m.b.t. waar de leerling aan wil werken)</i>	Zelfvertrouwen Zeggen wat ik ergens van vind of wat ik wil	- Nieuwe mensen leren kennen - Ruzies oplossen - Zelfvertrouwen krijgen	- Nieuwe vrienden maken - Niet zenuwachtig zijn voor een spreekbeurt - Zelfvertrouwen - Zien hoe iemand zich voelt - Ik wil leren hoe ik nieuwe
Hoe wil je daar aan gaan werken?	Niet met rollenspellen	- Rollenspellen	- Tijdens de SOVA lessen
Hoe kan ik je als leerkracht daarbij helpen?	Erover praten	Geen idee	Geen idee
Welke doelen wil je daarbij halen?	Geen idee	- Nieuwe vriendinnen buiten school maken	- Meer zelfvertrouwen - Nieuwe vriendinnen maken

4.3 In welke sociale situaties doen zich bij de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD de meeste problemen voor?

De deelvraag wordt beantwoord met behulp van gestructureerde observaties tijdens diverse situaties, namelijk tijdens de gymles, het werken aan de taakbrief en het buitenspelen tijdens de pauze. Een interview is gebruikt om informatie vanuit de leerlingen te krijgen. Als eerste zijn de observaties uitgevoerd. Vervolgens heeft het interview plaatsgevonden zodat er nog naar eventuele verduidelijkingen van de observaties en de vragenlijsten gevraagd kon worden.

4.3.1 Observaties tijdens diverse situaties

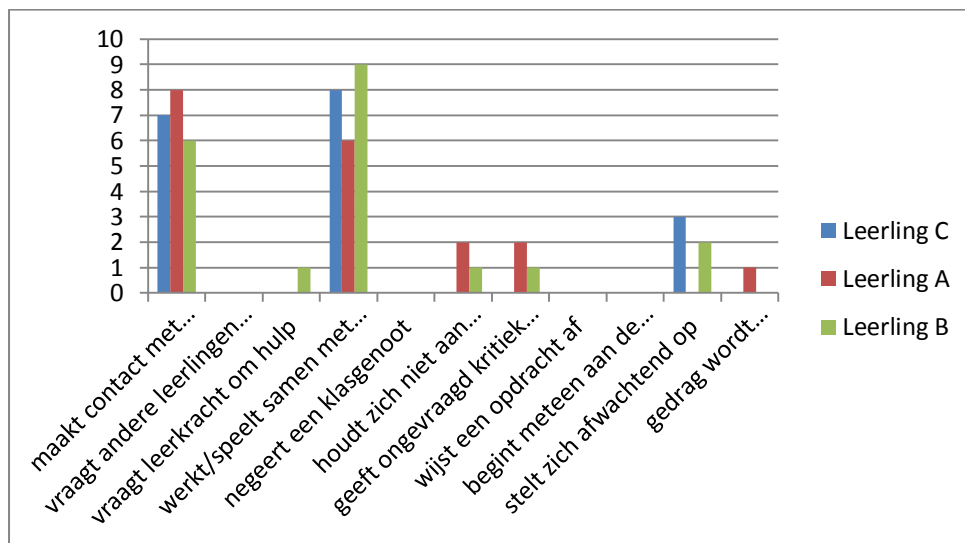
In het onderzoek is gebruik gemaakt van een gesloten observatieschema. Vanuit een gesloten observatieschema krijg je voorgestructureerde data. Voorgestructureerde data zijn eenvoudig analyseerbaar, aangezien je de data in getallen uit kunt drukken (Van der Donk & Van Lanen, 2011).

Per leerling is er in drie situaties geobserveerd. Iedere situatie is drie keer geobserveerd om de betrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten. Er is gedurende 10 minuten iedere 30 seconden een gedraging geturfd.

De resultaten van de observaties zijn in een staafdiagram gezet. Voor iedere observatie is één staafdiagram per leerling zichtbaar. De staafdiagrammen staan in bijlage 14. Zichtbaar is geworden hoe vaak een gedraging gedurende 10 minuten zich voor doet.

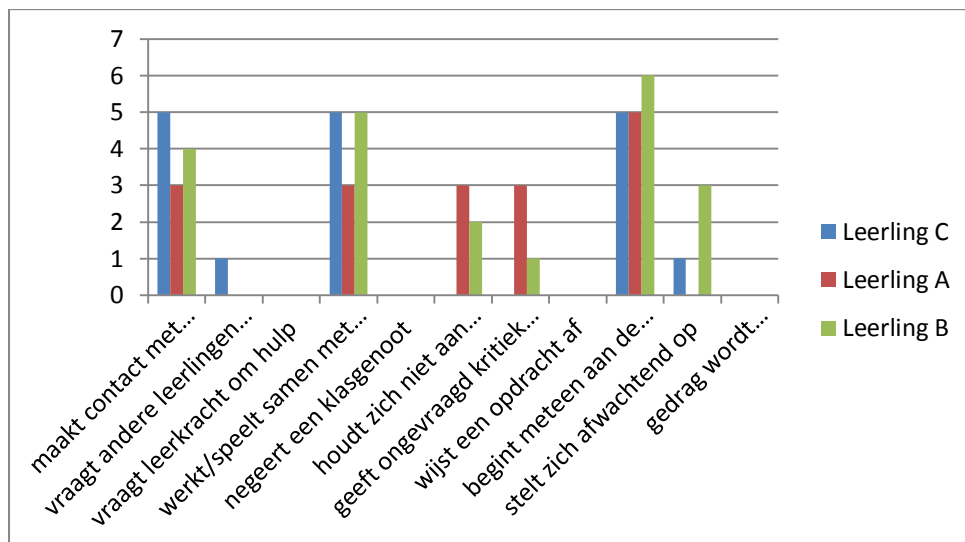
In onderstaande diagrammen staan de gemiddelden van de observaties van de leerlingen per situatie bij elkaar in een diagram.

Tijdens het buiten spelen

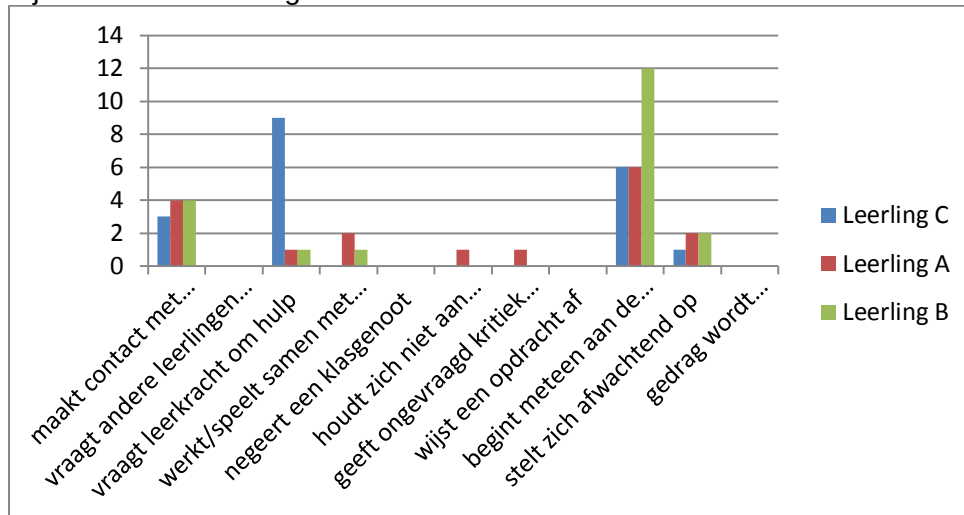
Tijdens het buiten spelen maken de drie leerlingen vaak contact met andere leerlingen of ze spelen samen. Leerling A en B houden zich gedurende de geobserveerde 10 minuten niet altijd aan de afspraken, leerling A wordt gedurende 10 minuten gemiddeld 1 keer gecorrigeerd door de groepsleerkracht. Leerling B en C stellen zich regelmatig afwachtend op.

Tijdens de gymlessen

De leerlingen maken regelmatig contact met medeleerlingen, ze werken samen of ze beginnen aan de opdracht. Leerling A en B houden zich regelmatig niet aan de afspraken of ze geven ongevraagd kritiek. Leerling B en C stellen zich soms afwachtend op

Tijdens het zelfstandig werken

Tijdens het zelfstandig werken vraagt leerling C de leerkracht vaak om hulp. De drie leerlingen stellen zich af en toe afwachtend op. Leerling A houdt zich af en toe niet aan de gemaakte afspraken of ze geeft ongevraagd kritiek. Leerling C werkt niet samen tijdens het zelfstandig werken.

Hoofdstuk 5 Data analyse, conclusies

In hoofdstuk 4 zijn de resultaten per deelvraag gepresenteerd. De voorzichtige conclusies op data niveau zijn getrokken. In hoofdstuk 5 zijn de data verder geanalyseerd. Met behulp van de verkregen resultaten is per deelvraag het antwoord geformuleerd. Tot slot heeft in paragraaf 5.4 de beantwoording van de hoofdvraag plaatsgevonden.

5.1 Hoe effectief zijn de lessen sociale vaardigheidslessen voor de drie leerlingen met NLD of kenmerken van NLD uit mijn klas?

Broekmans & Jacobs (2008) geven aan dat het leerproces bij NLD leerlingen anders verloopt in verhouding tot een gemiddelde leerling. De verwachtingen ten aanzien van de ontwikkeling dienen bijgesteld te worden. Baert & Vanderbeck (2006) bevestigen dat de doelen bij NLD leerlingen per leerling vastgesteld dienen te worden. De leerlingen hebben behoefte aan herhaling. De leerstof stapsgewijs aanbieden en visuele ondersteuning is volgens de leerkrachten belangrijk. Broekmans & Jacobs (2008) bevestigen dat NLD leerlingen behoefte hebben aan een stap voor stap methode. Na een verbale uitleg kunnen de NLD leerlingen niet zelfstandig aan het werk. Het is belangrijk dat de leerkracht de leerlingen op weg helpt. In de praktijk vinden de leerlingen het lastig om na een uitleg aan het werk te gaan. Zij kunnen voor zichzelf niet bepalen in welke volgorde ze een taak moeten uitvoeren. De leerkracht ondersteunt de leerlingen bij het plannen en organiseren van bijvoorbeeld de weektaak.

In dit onderzoek is er twee keer geobserveerd tijdens een les sociale vaardigheden om te achterhalen hoeveel procent van de tijd de leerlingen actief meedoen tijdens een les sociale vaardigheden. Van daaruit kon worden gesignaleerd of een leerling voldoende heeft aan lessen sociale vaardigheden, of dat de leerling individuele ondersteuning nodig heeft. Per leerling is in het schema weergegeven of de leerling actief meedoet aan de les.

Leerling C	85% actief	Doet over het algemeen actief mee.
Leerling A	51% actief	Krijgt maar 50 % van de les mee, de rest van de tijd is ze onder andere aan het praten.
Leerling B	59,9 % actief	Krijg bijna 60% van de les mee, de rest van de tijd is ze onder andere aan het praten.

Lieshout (2009) vermeldt dat leerlingen met NLD naast de cognitieve problemen, ook problemen hebben in de sociale omgang. Dijk (2002) geeft aan dat leerlingen met NLD ondersteuning nodig hebben bij het aanleren van de sociale vaardigheden. Leerlingen met NLD kunnen situaties niet inschatten en de emoties van zichzelf en anderen niet reguleren.

Concluderend houden de SOVA leerkracht en de groepsleerkracht wel rekening met NLD leerlingen aangezien ze de leerstof in kleine stapjes aanbieden en ze de doelen voor de leerlingen bijstellen. Voor leerling C zijn de SOVA lessen effectief. Hij levert een actieve bijdrage en is gemotiveerd. Voor leerling A en B zijn de SOVA lessen niet effectief. De helft van de tijd zijn leerling A en B met andere zaken bezig. Ze hebben zelf aangegeven de lessen niet leuk te vinden. Naar voren is gekomen dat de verminderde effectiviteit te maken heeft met de motivatie van de leerlingen. Aangezien tijdens de lessen wel rekening wordt gehouden met de problematiek van de NLD leerlingen.

5.2 Welke problemen met betrekking tot NLD komen de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD tegen?

Dijk (2002) geeft aan dat leerlingen met NLD sociaal minder sterk zijn. Voor leerlingen met NLD zijn de problemen met betrekking tot sociale interactie het grootst.

Dijk (2002) beschrijft dat NLD leerlingen voornamelijk moeite hebben met de non- verbale communicatie. Van Dijk (2002) zegt dat 65 procent van onze communicatie non- verbaal is. Delfos (2011) deelt haar mening. Delfos (2011) voegt over non-verbale communicatie toe, dat non- communicatie plaats vindt door gezichtsexpressie, beweging van het lichaam, houding en de manier waarop je iets zegt. Een leerling met NLD heeft volgens Broekmans & Jacobs (2008) en Dijk (2002) problemen met de verwerking van visuele beelden. Daarom mist de leerling non- verbale communicatie. De leerling kan de verkeerde betekenis aan een boodschap geven. De leerlingen kunnen geen betekenis geven aan situaties en zij zien hun aandeel in conflicten bijvoorbeeld niet (Broekmans & Jacobs, 2008)

In het onderzoek over leerlingen met NLD is naar voren gekomen dat de drie leerlingen allemaal uitvallen op zelfvertrouwen en de non- verbale communicatie. Vanuit de vragenlijsten en de interviews is naar voren gekomen dat de onderzoeksléerlingen problemen hebben bij het herkennen van gezichtsuitdrukkingen en emoties van andere mensen. De resultaten van het onderzoek zijn passend bij de literatuur. De leerlingen hebben inderdaad problemen met de non- verbale communicatie.

Broekmans & Jacobs (2008) beschrijven de problematiek rond zelfvertrouwen. Leerlingen met NLD zijn emotioneel niet evenwichtig. Het zelfvertrouwen is verminderd. Leerlingen met NLD hebben het gevoel geen grip op situaties te kunnen krijgen. Zij voelen zich ongemakkelijk. Op latere leeftijd kan er internaliserend gedrag zoals angst en depressiviteit naar voren komen. Volgens Dijk (2002) kunnen leerlingen die ouder worden depressieve gevoelens ontwikkelen, zij hebben bijvoorbeeld minder zin om naar school te gaan. Bij leerling C is uit een professioneel onderzoek naar voren gekomen dat zij depressieve kenmerken vertoont. Het is zoals Dijk (2002) zegt mogelijk dat leerlingen in groep 8 vanuit hun NLD problematiek een depressie ontwikkelen. Furman (2004) is van mening dat leerlingen over het algemeen gemotiveerd zijn om te leren. Ook als ze het idee hebben het niet te kunnen. Broekmans & Jacobs (2008) geven aan dat leerlingen de zin en de doelen van taken niet inzien, dat vermindert de motivatie.

Concluderend hebben de drie NLD leerlingen behoefte aan ondersteuning op het gebied van zelfvertrouwen en communicatie. Het is nodig om aandacht te besteden aan plezier naar school, conflicthantering en vriendschappen. Het is belangrijk dat de doelen helder zijn voor de leerlingen zodat ze meer gemotiveerd zijn.

5.3 In welke sociale situaties doen zich bij de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD de meeste problemen voor?

Leerlingen met NLD hebben behoefte aan structuur en duidelijkheid. Zij hebben baat bij gestructureerd onderwijs (Broekmans & Jacobs 2008).

Concluderend laten de leerlingen over het algemeen geen verschillen in het gedrag zien tijdens gestructureerde en minder gestructureerde sociale situaties. De literatuur over NLD geeft aan dat leerlingen met NLD behoefte hebben aan structuur en duidelijkheid (Broekmans & Jacobs 2008). In dit onderzoek is voornamelijk gekeken naar de sociale situaties. Binnen de sociale situaties heeft de mate van structuur en duidelijkheid geen invloed op het sociale gedrag van de leerlingen. De leerlingen lieten dezelfde gedragingen zien tijdens zowel de gestructureerde momenten zoals het zelfstandig werken en de ongestructureerde momenten zoals het buiten spelen en tijdens de gym.

5.4 Beantwoording van de hoofdvraag

“ Met welke sociale vaardigheden kan ik leerlingen van de bovenbouw met NLD of kenmerken van NLD ondersteunen?”

Bij NLD kijkt men naar het neuropsychologische vaardigheidsmodel. Bij dit model wordt uitgegaan van vaardigheden en tekorten. De vaardigheden kan men stimuleren zodat de tekorten gecompenseerd gaan worden (Broekmans & Jacobs 2008). Luit & Leseman (2007) zijn het niet eens met het vaardigheidsmodel. Zij vinden dat je het model niet standaard kan gebruiken. Voor iedere leerling met NLD zou afzonderlijk een vaardigheidsmodel gemaakt moeten worden, omdat iedere leerling met NLD zich anders ontwikkelt. Dat heb ik in de praktijk terug gezien. De onderzoeksl leerlingen hebben laten zien dat ze niet allemaal behoefte hebben aan dezelfde ondersteuning.

Concluderend hebben de leerlingen hulp nodig bij zelfvertrouwen, non- verbale communicatie, vriendschappen sluiten, motivatie en plezier in school. Tijdens de SOVA lessen is het voor leerling A en B belangrijk dat ze meer gemotiveerd zijn, zodat ze meer meekrijgen van de lesinhoud. Voor leerling A en B is het advies om naast de reguliere SOVA lessen wekelijks een half uur extra te oefenen en te praten over de sociale vaardigheden waar ze nog aan willen werken. Tijdens de begeleiding is het niet nodig om specifiek te richten op bepaalde situaties. De leerlingen laten over het algemeen tijdens alle situaties (buiten spelen, gymles, zelfstandig werken) dezelfde gedragingen zien.

In hoofdstuk 6 wordt geëvalueerd op het proces van het onderzoek en op de persoonlijke ontwikkeling.

Hoofdstuk 6: Evaluatie

In hoofdstuk 6 is het totale onderzoek geëvalueerd. In 6.1 is gereflecteerd op de onderzoeksresultaten en in 6.2 op de persoonlijke ontwikkeling van de onderzoeker.

6.1 Reflectie op onderzoeksresultaten

Nadat alle onderzoeksresultaten geanalyseerd waren is gebleken dat de resultaten van de verschillende instrumenten zoals vragenlijsten, observaties en interviews overeen kwamen. De leerlingen, leerkrachten en de ouders hebben antwoorden gegeven die overeen kwamen. Het interview met de leerlingen was bedoeld om eventuele vragen te stellen aan de leerlingen over zaken die nog niet helder waren. Het interview was bedoeld als member check (Donk & Lanen, 2009). Na de afname van het interview kon met zekerheid de werkpunten van de leerlingen vastgesteld worden. Ik heb voor mijzelf geconcludeerd dat de gebruikte instrumenten kloppend en passend waren voor de beantwoording van de onderzoeksvraag.

Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat de SOVA lessen onvoldoende effectief zijn voor leerling A en B. Leerlingen met NLD hebben moeite met de doelbepaling (Broekmans & Jacobs, 2008). De leerkrachten en ik willen in de toekomst bewuster omgaan met de doelbepaling bij leerlingen met NLD. Wij willen samen met de leerlingen doelen stellen zodat zij weten waar ze voor werken. De verwachting is dat de leeropbrengst tijdens de wekelijkse SOVA lessen groter zal worden, aangezien de motivatie dan is vergroot. Het is belangrijk dat de onderwerpen zelfvertrouwen, communicatie, plezier in school, vriendschappen en conflicthantering aan bod komen in het reguliere aanbod tijdens de SOVA les. Mochten de onderwerpen onvoldoende aan bod komen tijdens de SOVA lessen dan is het raadzaam om de leerlingen individuele begeleiding te geven zodat zij zich kunnen voorbereiden op het voortgezet onderwijs.

In dit onderzoek is voornamelijk gekeken naar de sociale aspecten ten aanzien van NLD. In een vervolgonderzoek kan specifiekere gekeken worden waar de leerlingen zelf in ondersteund willen worden richting het voortgezet onderwijs. De didactiek om leerlingen daadwerkelijk te ondersteunen kan ook onderzocht worden.

In een vervolgonderzoek zouden de didactische problemen bij NLD leerlingen tevens onderzocht kunnen worden aangezien NLD leerlingen problemen ervaren met de werkhouding (Lieshout, 2009).

6.2 Evaluatie op het onderzoek

Het uitvoeren van het onderzoek is over het algemeen soepel verlopen. Aan het begin van het proces dacht ik dat ik een doener was. Ik wil graag bezig zijn en ik begin snel met de uitwerking. Tijdens het onderzoeksproces ben ik erachter gekomen dat ik een denker ben. Voordat ik daadwerkelijk iets uit ga voeren, denk ik eerst na (Hendriksen, 2005). Het heeft mij geholpen om steeds na te denken voordat ik ging starten. Ik kon doordachter aan mijn werk beginnen waardoor ik het overzicht binnen het onderzoek heb behouden.

Tijdens het opstarten van het onderzoek vond ik het lastig om tot een hoofdvraag met bijbehorende deelvragen te komen. Een valkuil van mijzelf in de oriëntatiefase was dat ik te veel wilde onderzoeken. De onderzoeksvraag en de deelvragen waren daardoor tweeledig. Een onderzoeksvraag mag niet te smal en niet te breed zijn, het is belangrijk om in de gaten te houden of het haalbaar is om de onderzoeksvraag binnen de vastgestelde tijd op te lossen (Donk & Lanen, 2009). Mijn onderzoeksvraag en de deelvragen heb ik in totaal vijf keer aangescherpt.

In hoofdstuk 2 zijn bronnen met elkaar vergeleken. Ik heb geleerd om verschillende bronnen tegenover elkaar te zetten. In eerste instantie heb ik per schrijver laten zien wat diegene over NLD heeft geschreven. In een later stadium van het onderzoek heb ik de bronnen tegenover elkaar gezet zodat meningen van verschillende schrijvers vergeleken konden worden. Tijdens het maken van de instrumenten heb ik steun gehad van mijn critical friends. Mijn instrumenten waren voor een groot deel open. Ik kreeg de terechte feedback dat gestructureerde/ gesloten instrumenten eenvoudiger te analyseren zijn (Donk & Lanen, 2009). De instrumenten zijn toen aangepast, waardoor ze gestructureerd waren. Tijdens de analyse van de resultaten heb ik daardoor minder werk gehad. Tijdens het opstellen van de instrumenten heb ik geleerd om steeds te kijken of de instrumenten mij zouden helpen bij het beantwoorden van de hoofdvraag, zo heb ik ervoor gezorgd dat ik geen onnodige informatie zou krijgen.

Gedurende het onderzoek heb ik voor mijzelf de hele tijd mijn planning helder gehad. Ik wist precies wanneer ik wat in ging leveren en ik heb mij ook aan de planning gehouden. Het is raadzaam voor iedere onderzoeker om een planning op papier te hebben, zodat het onderzoek binnen de gestelde tijd afgerond wordt. Voor het afnemen van de instrumenten had ik extra tijd berekend. Een ouder van een leerling kwam in het ziekenhuis te liggen, waardoor ik drie weken heb moeten wachten op een vragenlijst. Dat leverde voor mij geen stress op. Ik had in mijn planning rekening gehouden met onvoorziene situaties waardoor een instrument op een gepland moment niet afgenomen kon worden.

Mijn critical friends zijn tijdens het onderzoeksproces waardevol en onmisbaar geweest. Het heeft de betrouwbaarheid van mijn onderzoek vergroot aangezien de critical friends kritisch naar het onderzoek hebben gekeken. Mijn critical friends hebben mij feedback en tips gegeven op de momenten dat ik er even niet meer uit kwam. Bijvoorbeeld bij het opstellen van de onderzoeksvragen en deelvragen. Ik raad iedere onderzoeker aan om gebruik te maken van verschillende critical friends.

Nawoord

Het onderzoek over leerlingen met NLD of kenmerken van NLD in sociale situaties is mede tot stand gekomen dankzij een aantal mensen. In het nawoord wil ik, de mensen die betrokken waren bij de uitvoering van het onderzoek, bedanken.

Zonder de drie onderzoeksleerlingen en hun ouders had ik het onderzoek niet uit kunnen voeren. Zowel de leerlingen en de ouders/verzorgers waren bereid om mee te werken aan mijn onderzoek. Zij hebben meegewerkt aan de beantwoording van de vragenlijsten en de interviews.

Mijn coach heeft mij gedurende de voorbereiding en de uitvoering van het onderzoek gesteund en geholpen. Zij heeft mij geholpen bij het inperken van mijn onderzoekthema, zodat het onderzoek binnen de tijd uitvoerbaar was. Zij stond voor mij klaar en met haar kennis en ervaringen vanuit haar eigen onderzoeken wist zij mij steeds weer verder te helpen.

De SOVA – Leerkracht heeft mij geholpen door een vragenlijst over de drie leerlingen in te vullen.

Als laatste wil ik mijn critical friends en mijn onderzoeksbegeleidster bedanken. Zij hebben iedere keer weer kritisch naar mijn hoofdstukken gekeken zodat ik mijn onderzoek kon aanscherpen.

Literatuurlijst

Baart, M. Elst, D. (2005). *Ongewild lastig*. Huizen: Pica

Baert, K. Vanderbeck, G. (2006). *Als je kind NLD heeft*. Tielt: Lannoo

Balansdigitaal (z.d.). *Balans in het kort*. Verkregen op 28-12-11, via <http://www.balansdigitaal.nl/media/1438985/nld-web-nov08.pdf>

Broekmans, S. Jacobs, I. (2008). *NLD gewoon anders*. Leuven/ Voorburg: Acco

Carr, W. Kemnis, S. (1997). *Becoming Critical*. London: The Falmer press

Cornoldi, C. Venneri, A. Marconato, F. Molin, A. Motinari, C. (2003) 'A rapid screening measure for the identification of visuospatial learning disability in schools. *Journal of learning disabilities*, 36, 299-306

Deley, T. (2004). *Denken, voelen, doen*. Apeldoorn: Garant

Delfos, M. (2011). *Luister je wel naar mij?*. Amsterdam: Uitgeverij SWP

Dijk, A. (2002) *kinderen met NLD*. Lisse: Swets & Zeitlinger

Van der Donk, C. Van Lanen, B. (2009). *Praktijkonderzoek in de school*. Bussum: Coutinho

Furman (2004) *Kids' Skills. Playful and practical solution finding with children*. Australia, Bendigo: St Luke's innovation Resources.

Gerritsma, A. de Haan, H. den Hollander, I. Mitzschke, M. van der Veen, Y. (2010). *Onderzoekvaardig in onderwijs*. Assen: van Gorcum

Gils, M. (2008) *sociaal- emotionele ontwikkeling van leerlingen met een matige en ernstige verstandelijke beperking*. Assen: van Gorcum

Hendriksen, J. (2005) *Cirkelen rond Kolb*. Amsterdam: Boom

Ellen van Gemmert, Gespecialiseerd leerkracht, Voltijd, Definitieve versie onderzoek

Jacobs, I. (2005). *NLD, gewoon anders, onderwijs*. Woudrichem: Jacobs.

Janson, D. Memelink, D. (2005). *Observeren kun je leren*. Hilversum: HB uitgevers

Jeninga, J. (2010). *Professioneel omgaan met gedragsproblemen*. Baarn: HB uitgevers

Kallenberg, T. Koster, B. Onstenk, J. Scheepsmma, W. (2011). *Ontwikkeling door onderzoek, een handreiking voor leraren*. Amersfoort: ThiemeMeulenhoff.

Klarus, R. & Volker, W. (2008). *De meerwaarde van de (academische) opleidingsschool*. *Basisschool Management*, 22, 4-13

Lieshout, T. (2009). *Pedagogische adviezen voor speciale kinderen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum

Luit, J.E.H. Leseman, P.P.M. (2008). *Non- verbale leerstoornis: Feit of Fictie?* Houten: Bohn Stafleu van Loghum

Molenaar- Klumper, M. (2002). *NLD signaleren, diagnosticeren en behandelen in de onderwijssetting*. Lisse: Swets & Zeitlinger

NLD Line (1997). *Nonverbal Learning Disorders Revisited*. Verkregen op 02-01-12, via <http://www.nldline.com/nld.htm>

Ponte, P. (2002). *Actieonderzoek door docenten. Uitvoering en begeleiding in theorie en praktijk*. Apeldoorn /Leuven: Garant

Rourke, B.P. (1995). *Syndrome of nonverbal learning disabilities*. New York: Guilford Press

Stevens, L. (2004). *Zin in leren*. Apeldoorn: Garant

Swaab, H. (2008). *De diagnose NLD wat willen en kunnen we er mee?* *Balans Magazine*, - februari 2008, 7-9

Ellen van Gemmert, Gespecialiseerd leerkracht, Voltijd, Definitieve versie onderzoek

Bijlagen

Bijlage 1: Format met deelvragen en instrumenten.	Blz. 46
Bijlage 2: Observatie tijdsteekproef	Blz. 51
Bijlage 3: Observatieschema gymles, buiten spelen en zelfstandig werken.	Blz. 53
Bijlage 4: Vragenlijst leerlingen	Blz. 55
Bijlage 5: Vragenlijst ouders	Blz. 58
Bijlage 6: Vragenlijst leerkrachten	Blz. 62
Bijlage 7: Leidraad interview leerlingen	Blz. 66
Bijlage 8: Observaties SOVA lessen met behulp van tijdsteekproef	Blz. 67
Bijlage 9: Vragenlijst leerkracht en SOVA leerkracht	Blz. 69
Bijlage 10: Vergelijking van de antwoorden van de vragenlijsten	Blz. 70
Bijlage 11: Antwoorden van de vragenlijsten per deelonderwerpen	Blz. 81
Bijlage 12: Werkpunten voor de leerlingen	Blz. 88
Bijlage 13: Uitwerking interview leerlingen	Blz. 90
Bijlage 14: Staafdiagrammen voor de gestructureerde observaties	Blz. 93

Bijlage 1: Format met deelvragen en instrumenten**Onderzoeksvraag: “ Met welke sociale vaardigheden kan ik leerlingen van de bovenbouw met NLD of kenmerken van NLD helpen?”**

Deelvraag	Instrumenten	Respondenten	Doel	Tijdpad	Analyse	Ethiek
Hoe is het leerlinggedrag van de drie leerlingen met NLD of kenmerken van NLD tijdens de SOVA lessen.	Gestructureerde observatie middels een tijdsteekproef	Leerlingen	Het leerlinggedrag van de leerlingen observeren.	Februari → 2 keer observeren tijdens een SOVA les.	Samenvatting/ vergelijking van de observaties.	De gegevens worden anoniem verwerkt. Resultaten terugkoppelen aan leerlingen en leerkracht.
	Half gestructureerde Vragenlijst leerkracht en SOVA leerkracht.	Leerkracht SOVA leerkracht	Achterhalen hoe de leerkracht/ SOVA leerkracht tegen het gedrag van de leerling aankijkt.	Uitdelen → begin februari Terug → Eind februari/ begin maart.	Antwoorden van de leerkrachten onderling vergelijken en vergelijking met antwoorden leerlingen en ouders. Kan met behulp van een staafdiagram.	Er wordt gevraagd of de leerkrachten mee willen werken aan het onderzoek. Gegevens worden teruggekoppeld aan de leerkrachten. Gegevens worden anoniem verwerkt.
	Gestructureerde vragenlijst leerlingen.	Leerlingen	Achterhalen waar de leerlingen goed in zijn en waar ze moeite	Februari afnemen	Antwoorden van de leerlingen onderling vergelijken en	Ouders en leerlingen geven toestemming voor het afnemen van

			mee hebben.		vergelijken met antwoorden van leerkrachten en ouders. Kan met behulp van een staafdiagram.	de vragenlijst. Gegevens worden anoniem verwerkt. Gegevens worden teruggekoppeld aan leerlingen en ouders.
Welke problemen met betrekking tot NLD komen de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD tegen?	Interview met leerlingen	Leerlingen	Achterhalen of de leerlingen problemen ervaren vanuit hun NLD problematiek.	Maart → dit interview zal als laatste ingezet worden.	Middels een samenvatting wordt het interview geanalyseerd.	Leerlingen en ouders geven toestemming voor het interview. Gegevens worden anoniem verwerkt. Er is toestemming voor het opnemen van een geluidsfragment, deze wordt ook vertrouwelijk bewaard. Interview wordt een week van tevoren gegeven aan de leerlingen zodat ze nog vragen kunnen stellen. Gegevens worden teruggekoppeld

						aan leerlingen.
	Observaties in diverse situaties met behulp van een observatieschema	Leerlingen	Bekijken of er problemen gesignaleerd worden tijdens de verschillende situaties.	Februari – maart	De observaties bestaan uit turfsystemen deze zullen geanalyseerd worden met behulp van een staafdiagram.	De gegevens worden anoniem verwerkt. Gegevens worden teruggekoppeld.
	Vragenlijst ouders	Ouders	Achterhalen of de ouders problemen signaleren bij hun kinderen.	Eind februari	Antwoorden van de ouders onderling vergelijken en vergelijken met antwoorden van leerkrachten en leerlingen. Kan met behulp van een staafdiagram.	Er wordt toestemming gevraagd of ouders mee willen werken. Gegevens worden anoniem verwerkt. Gegevens worden teruggekoppeld.
	Vragenlijst leerkrachten.	Leerkracht	Achterhalen of de leerkrachten problemen signaleren bij de leerlingen.	Eind februari	Antwoorden van de leerkrachten onderling vergelijken en vergelijken met antwoorden van leerlingen en ouders. Kan met behulp van een staafdiagram.	Er wordt toestemming gevraagd of leerkrachten mee willen werken. Gegevens worden anoniem verwerkt. Gegevens worden teruggekoppeld.
In welke sociale						

situaties doen zich bij de leerlingen met NLD of kenmerken van NLD de meeste problemen voor?	Vragenlijst ouders	Ouders	Achterhalen in welke situaties de ouders problemen bij deze drie leerlingen met NLD of kenmerken van NLD ervaren.	Februari	Antwoorden van de ouders onderling vergelijken en vergelijken met antwoorden van leerkrachten en leerlingen. Kan met behulp van een staafdiagram.	Er wordt toestemming gevraagd of ouders mee willen werken. Gegevens worden anoniem verwerkt. Gegevens worden teruggekoppeld.
	Vragenlijst leerlingen	Leerlingen	Achterhalen in welke situaties de drie leerlingen met NLD of kenmerken van NLD problemen ervaren.	Februari	Antwoorden van de leerlingen onderling vergelijken en vergelijken met antwoorden van leerkrachten en ouders. Kan met behulp van een staafdiagram.	Ouders en leerlingen geven toestemming voor het afnemen van de vragenlijst. Gegevens worden anoniem verwerkt. Gegevens worden teruggekoppeld.
	Interview leerling	Leerlingen	Onduidelijkheden vanuit de andere instrumenten verhelderen en dieper op in gaan.	Maart	Met behulp van een samenvatting, interview is opgenomen.	Leerlingen en ouders geven toestemming voor het interview. Gegevens worden anoniem verwerkt. Er is toestemming voor het opnemen van een geluidsfragment,

						deze wordt ook vertrouwelijk bewaard. Interview wordt een week van tevoren gegeven aan de leerlingen zodat ze nog vragen kunnen stellen. Gegevens worden teruggekoppeld.
--	--	--	--	--	--	---

Bijlage 2: Observatie tijdsteekproef

Observatieformulier taakgerichtheid tijdens de SOVA les

Doel instrument:

De leerlingen met NLD of kenmerken van NLD worden geobserveerd. De afkorting NLD staat voor Non- verbal Learning Disabilities, in het Nederlands niet- verbale leerstoornis genoemd.

Bij NLD wordt over het algemeen gekeken naar drie probleemgebieden namelijk:

- De motoriek (complexe motorische vaardigheden)
- Schools leren (inzichtelijk rekenen en redeneren, leren schrijven, begrijpend lezen)
- Sociaal- emotioneel functioneren (angsten, depressies, druk en impulsief gedrag, zwak sociaal inzicht, problemen met non – verbale communicatie)

(Balansdigitaal, 2011)

Het doel van de observatie is om te achterhalen hoe veel procent van de tijd de leerling actief deelneemt aan de sociale vaardigheidslessen.

Uitleg instrument:

Gedurende 15 minuten wordt iedere 20 seconden bekeken welke gedraging zichtbaar is. Om de afkorting van de zichtbare gedraging wordt een cirkel gezet. De betekenis van de afkortingen staan in het schema.

Na afloop van de observatie kan middels onderstaande rekensom berekend worden hoeveel procent van de geobserveerde tijd een gedraging voorkomt.

Deel het aantal observaties per categorie door het totaal aantal observaties en vermenigvuldigt de uitkomst met 100.

Vb. er is in totaal 45 keer een gedraging geturfd. 20 keer is meedoen met de activiteit geturfd.

De rekensom wordt: $20 : 45 \times 100 = 45 \%$ van de tijd deed de leerling mee met de activiteit.

Observator:
 Voornaam leerling:
 Datum observatie:
 Duur observatie:
 Tijdstip:
 Omschrijving taak:

Groep:
 Geslacht: m/v
 leeftijd:

M= Meedoen met activiteiten
 N= Negatieve aandacht vragen
 L= Luisteren naar bijv. uitleg
 O=Opdracht afwijzen
 P= Praten met medeleerling op
 niet toegestane momenten
 A= andere activiteit

Min.	Na 20 sec	Na 40 sec	Na 60 sec	Bijzonderheden
0	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
1	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
2	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
3	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
4	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
5	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
6	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
7	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
8	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
9	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
10	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
11	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
12	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
13	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A
14	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A	M N L O P A

M: %
 N: %
 L: %
 O: %
 P: %
 A: %

Bijlage 3: observatieschema gymles, buiten spelen en zelfstandig werken.

Gestructureerde observatie met behulp van een observatieschema.
Naam observator:
Leerling:
Situatie:
Datum:
Tijdstip:
Aanwijzingen voor de observatie: <i>Deze observatie wordt uitgevoerd met behulp van een gestructureerd observatieschema. Er wordt geturfd hoe vaak een bepaalde gedraging voor komt. Er is ruimte voor opmerkingen en opvallende zaken. De observatie wordt minimaal 3 keer per situatie geobserveerd, zodat de uitkomsten betrouwbaar zijn. De observatie vindt plaats tijdens het buiten spelen, zelfstandig werken en de gymles. De observaties zullen per keer 10 minuten duren.</i>

Maakt contact met klasgenoten. (praten, oogcontact, briefjes schrijven)		Opmerkingen
Vraagt andere leerlingen om hulp. (vragen, gebruik BAS blokje)		
Vraagt leerkracht om hulp. (Vragen, gebruik BAS blokje)		
Werkt samen met een klasgenoot. (praten, overleggen, schrijven, spelen tijdens het buiten spelen)		
Negeert een klasgenoot. (geen antwoord geven, andere kant op kijken)		
Houd zich niet aan afgesproken regels. (door de klas praten, ongevraagd wat pakken, ongevraagd door de		

<i>klas lopen, vroegtijdig aan een opdracht beginnen, op het plein ergens komen waar je niet mag komen.)</i>		
Geeft ongevraagd kritiek aan een ander. <i>(opmerking over gedrag, uiterlijk, kleding, iets wat een ander zegt)</i>		
Wijst een opdracht af. <i>(niet doen wat er gevraagd wordt, benoemen dat het werk niet leuk is)</i>		
Doet wat de leerkracht vraagt. <i>(nadat er een uitleg heeft plaatsgevonden)</i>		
Stelt zich afwachtend op. <i>(niet meteen beginnen, bij een groepje staan en niets zeggen)</i>		
Gedrag wordt gecorrigeerd door de leerkracht. <i>(aanspreken, naar de gang/ binnen gestuurd worden)</i>		

Bijlage 4: Vragenlijst leerlingen

Vragenlijst Leerlingen

Naam:

Datum:

Uitleg vragenlijst:

Het is de bedoeling dat je deze vragenlijst eerlijk in gaat vullen. Lees eerst de vraag en vul dan in of:

- Het nooit zo is.
- Het soms zo is.
- Het vaak zo is.
- Het altijd zo is.

De leerkracht gaat de vragen voorlezen zodat jij de antwoorden in kunt vullen.

Bedankt voor het invullen!

	Nooit	Soms	Vaak	Altijd
1. Ik ga met plezier naar de SOVA lessen.				
2. Ik vind het eng om bijvoorbeeld een rollenspel te doen tijdens de SOVA les.				
3. Ik word blij als ik een voldoende haal voor een toets of opdracht.				
4. Als iemand mij zegt wat ik fout doe dan vind ik dat niet erg.				
5. Ik ben tevreden over mezelf als persoon.				
6. Ik voel me alleen.				
7. Ik ben boos op mezelf.				
8. Ik heb het naar mijn zin op school.				
9. Ik vind het lastig om kennis te maken met mensen die ik niet ken.				
10. Als ik gewezen wordt op mijn fouten, dan begrijp ik ook wat er fout was.				
11. Ik vind reacties van mijn vrienden belangrijk op bijvoorbeeld mijn kleding.				
12. Ik werk graag samen.				
13. Ik heb vrienden buiten school.				
14. Als vrienden of vriendinnen iets doen wat niet mag dan doe ik daar wel eens aan mee.				

	Nooit	Soms	Vaak	Altijd
15. Ik heb geen zin om naar school te gaan.				
16. Ik kan gesprekjes voeren met mijn klasgenoten.				
17. Ik zeg "nee" als ik iets niet wil.				
18. Ik heb conflicten/ ruzie op school.				
19. Als ik ruzie heb dan kan ik dat zelf oplossen.				
20. Ik gebruik geweld tijdens een conflict/ ruzie.				
21. Ik heb vrienden op school.				
22. Ik weet dat mijn gedrag invloed kan hebben op het gedrag van mijn klasgenoten.				
23. Ik heb het gevoel dat ik er in de klas niet bij hoor.				
24. Ik vind het spannend om voor de klas te moeten komen.				
25. Ik ben vriendelijk tegen klasgenoten ook als ze niet aardig tegen mij doen.				
26. Ik vraag klasgenoten om hulp.				
27. Ik vind het niet erg als iemand anders nee tegen mij zegt als ik wat vraag.				
28. Mijn vrienden wisselen steeds.				
29. Ik kan mijn mening geven.				
30. Ik vind het lastig om te begrijpen wat andere mensen bedoelen als ze iets zeggen.				
31. Ik kan aan het gezicht van iemand zien hoe hij/zij zich voelt.				
32. Ik kan de emoties van andere mensen herkennen, ik weet dan hoe diegene zich voelt.				
33. Ik praat anders tegen klasgenoten/ vrienden dan tegen volwassenen.				
34. Als ik ergens binnenkom waar veel mensen zijn dan voel ik me verlegen.				
35. Ik scheld iemand uit.				

Er is voor een gedeelte van de vragenlijst gebruik gemaakt van (Smits& Vorst, 1985).

Waar zou je nog graag mee willen oefenen?

- ☐ Nee zeggen als ik iets niet wil.
- ☐ Ruzies oplossen.
- ☐ Kennis maken met mensen die ik nog niet ken.
- ☐ Mezelf voorstellen.
- ☐ Zelfvertrouwen krijgen.
- ☐ Voor de klas iets doen zoals een spreekbeurt.
- ☐ Herkennen hoe een ander zich voelt.
- ☐ Mening geven.
- ☐ Samenwerken.
- ☐ Vrienden maken.
- ☐ Gesprekken voeren.

Bijlage 5: Vragenlijst ouders

Onderwerp: Vragenlijst

Beste ouder(s)/ verzorger(s),

Mijn naam is Ellen van Gemmert, ik volg de opleiding gespecialiseerd leerkracht. Voor mijn opleiding ga ik een onderzoek doen. Het onderzoek gaat over leerlingen met NLD of kenmerken van NLD. De afkorting NLD staat voor Non- verbal Learning Disabilities, in het Nederlands niet- verbale leerstoornis genoemd.

Bij NLD wordt over het algemeen gekeken naar drie probleemgebieden namelijk:

- De motoriek (complexe motorische vaardigheden)
- Schools leren (inzichtelijk rekenen en redeneren, leren schrijven, begrijpend lezen)
- Sociaal- emotioneel functioneren (angsten, depressies, druk en impulsief gedrag, zwak sociaal inzicht, problemen met non – verbale communicatie)

(Balansdigitaal, 2011)

De sociale behoeften van deze kinderen worden in kaart gebracht, zodat daar in de begeleiding rekening mee gehouden kan worden. Ik wil u vragen of u voor mij de vragenlijst in wilt vullen zodat ik de gegevens kan gebruiken bij het onderzoek. De gegevens zullen anoniem verwerkt worden in het onderzoek.

Het zou prettig zijn als de vragenlijst voor weer meegenomen kan worden naar school.

Alvast hartelijk dank voor het invullen.

Mochten er vragen zijn dan kunt u mij op de maandag en dinsdag telefonisch of persoonlijk bereiken op de S.

Met vriendelijke groeten,

Ellen van Gemmert

Op maandag en dinsdag telefonisch bereikbaar (wegens privacy niet zichtbaar)

Vragenlijst ouders

Ouders van:

Datum:

Uitleg:

Lees eerst de vraag en vul dan in of:

- Het nooit zo is.
- Het soms zo is.
- Het vaak zo is.
- Het altijd zo is.

Alvast bedankt voor het invullen van de vragenlijst!

	Nooit	Soms	Vaak	Altijd
1. Vindt uw kind het eng om bijvoorbeeld een rollenspel te doen.				
2. Is uw kind tevreden met een voldoende.				
3. Kan uw kind tegen kritiek.				
4. Is uw kind tevreden over zichzelf.				
5. Voelt uw kind zich wel eens alleen.				
6. Is uw kind eens boos op zichzelf.				
7. Heeft uw kind het naar z'n zin op school.				
8. Vindt uw kind het lastig om kennis te maken met mensen die hij/ zij niet kent.				
9. Vindt uw kind reacties van vrienden op bijvoorbeeld de kleding belangrijk.				
10. Werkt uw kind graag samen.				
11. Heeft uw kind vrienden buiten school.				
12. Als vrienden van uw kind iets doen wat niet mag, doet uw kind daar dan aan mee.				
13. Heeft uw kind geen zin om naar school te gaan.				
14. Durft uw kind nee te zeggen als hij/ zij iets niet wil.				
15. Heeft uw kind conflicten op school.				
16. Kan uw kind conflicten zelf oplossen.				
17. Gebruikt uw kind geweld tijdens conflicten.				

18. Heeft uw kind vrienden op school.				
19. Heeft uw kind het gevoel dat hij/ zij er niet bij hoort in de klas.				
20. Vindt uw kind het spannend om iets voor de klas te doen.				
21. Is uw kind vriendelijk tegen mensen die niet vriendelijk tegen haar doen.				
22. Vraagt uw kind om hulp.				
23. Vindt uw kind het erg als iemand nee tegen hem/ haar zegt als hij/ zij iets vraagt.				
24. Zijn de vriendschappen van uw kind wisselend.				
25. Durft uw kind zijn/ haar mening te geven.				
26. Vindt uw kind het lastig om te begrijpen wat een ander zegt.				
27. Kan uw kind aan iemands gezichtsuitdrukking zien hoe iemand zich voelt.				
28. Kan uw kind de emoties van andere mensen herkennen.				
29. Praat uw kind anders tegen leeftijdsgenoten dan tegen volwassenen.				
30. Voelt uw kind zich verlegen als hij/ zij ergens binnenkomt waar veel mensen zijn.				
31. Scheldt uw kind.				

Waar zou volgens u, uw kind nog wel begeleiding in mogen krijgen op sociaal-emotioneel gebied:

- ☐ Nee zeggen als uw kind iets niet wil.
- ☐ Ruzies oplossen.
- ☐ Kennis maken met mensen die ik nog niet ken.
- ☐ zich zelf voorstellen.
- ☐ Zelfvertrouwen krijgen.
- ☐ Voor de klas iets doen zoals een spreekbeurt.
- ☐ Herkennen hoe een ander zich voelt.
- ☐ Mening geven.

- ☐ Samenwerken.
- ☐ Vrienden maken.
- ☐ Gesprekken voeren.

Er is voor een gedeelte van de vragenlijst gebruik gemaakt van (Smits& Vorst, 1985).

Bijlage 6: Vragenlijst Leerkrachten

Vragenlijst leerkracht en SOVA⁵ leerkracht over SOVA lessen.

Voor een onderzoek over leerlingen met NLD of kenmerken van NLD vraag ik uw medewerking. In het onderzoek wordt gekeken naar de sociale vaardigheden van leerlingen met NLD of kenmerken van NLD. Wanneer hebben de leerlingen behoefte aan hulp? Hoe kan de leerkracht hulp bieden aan de leerlingen?

De afkorting NLD staat voor Non- verbal Learning Disabilities, in het Nederlands ook wel niet- verbale leerstoornis genoemd. Volgens (www.balansdigitaal.nl) wordt bij NLD over het algemeen gekeken naar drie probleemgebieden namelijk:

- De motoriek (complexe motorische vaardigheden)
- Schools leren (inzichtelijk rekenen en redeneren, leren schrijven, begrijpend lezen)
- Sociaal- emotioneel functioneren (angsten, depressies, druk en impulsief gedrag)

Om een beeld te krijgen van het leerlinggedrag van de leerlingen met NLD en kenmerken van NLD binnen de SOVA lessen vraag ik u om deze vragenlijst in te vullen. Er is een variatie tussen open vragen en gestructureerde vragen. U begint met een gedeelte met open vragen, vervolgens gaat u per leerling nog wat schaalvragen invullen. Het is de bedoeling dat de vragenlijst vanuit uw eigen mening/ ervaringen met de leerling ingevuld wordt. De ingevulde antwoorden zullen anoniem verwerkt worden in het onderzoek en de antwoorden zullen weer teruggekoppeld worden aan u.

Het zou prettig zijn als de vragenlijst op uiterlijk maandag 27 februari digitaal weer teruggestuurd wordt.

Alvast bedankt voor de moeite.

Met vriendelijke groet,

Ellen van Gemmert

Student Master SEN, gespecialiseerd leerkracht, 2011-2012

ellentjuh_vg@hotmail.com

⁵ Sociale vaardigheden

Vragenlijst

Leerlingen met NLD of kenmerken van NLD binnen de SOVA lessen.

Ingevuld door:	Functie:
Datum:	

Leerlingen met NLD binnen de SOVA les:

1. <u>Wordt er binnen de SOVA lessen rekening gehouden met leerlingen met NLD of kenmerken van NLD? (ja, ga door naar vraag 2, sla 3 over, nee ga door naar vraag 3)</u>
2. <u>Op welke manier wordt er rekening gehouden met NLD leerlingen?</u>
3. <u>Om welke reden is er besloten om geen rekening te houden met NLD leerlingen binnen de SOVA les?</u>
4. <u>Wat zou volgens u een ideale SOVA les zijn voor leerlingen met NLD?</u>
5. <u>Op welke manier kan een leerkracht volgens u optimaal rekening houden met leerlingen met NLD?</u>

Schaalvragen over leerling.	Nooit	Soms	Vaak	Altijd
1. Hebt u de indruk dat deze leerling met plezier naar school gaat.				
2. Vindt de leerling het prettig om bijvoorbeeld een rollenspel voor de klas te doen.				
3. Kan de leerling tegen kritiek.				
4. Is de leerling tevreden over zichzelf.				
5. Vindt de leerling het lastig om kennis te maken met onbekende mensen.				
6. Vindt de leerling reacties van klasgenoten op bijvoorbeeld de kleding belangrijk.				

7. Werkt de leerling graag samen.				
8. Als vrienden of vriendinnen van de leerling iets doen wat niet mag doet de leerling daar dan aan mee.				
9. Gaat de leerling met tegenzin naar school.				
10. Gaat de leerling in gesprek met klasgenoten.				
11. Durft de leerling nee te zeggen als hij/ zij iets niet wil.				
12. Heeft de leerling conflicten op school.				
13. Is de leerling in staat om conflicten zelf op te lossen.				
14. Gebruikt de leerling geweld tijdens conflicten.				
15. Is de leerling zich bewust van zijn/ haar eigen gedrag.				
16. Hoort de leerling er bij in de klas.				
17. Vindt de leerling het spannend om iets voor de klas te doen.				
18. Is de leerling vriendelijk ook als klasgenoten niet vriendelijk doen.				
19. Vraagt de leerling om hulp.				
20. Vindt de leerling het een probleem als er nee gezegd wordt als zij/ hij iets vraagt.				
21. Heeft de leerlingen wisselende vriendschappen.				
22. Durft de leerling zijn/ haar mening te uiten.				
23. Vindt de leerling het lastig om te begrijpen wat andere mensen zeggen.				
24. Kan de leerling aan de gezichtsuitdrukking van een ander zien hoe diegene zich voelt.				
25. Kan de leerling emoties van andere mensen herkennen.				
26. Is er verschil in taalgebruik tegen klasgenoten of volwassenen.				
27. Vindt de leerling het onprettig om ergen naar binnen te gaan waar hij/ zij niemand kent.				
28. Scheld de leerling andere mensen uit.				

Waar heeft de leerling volgens u behoefte aan op sociaal- emotioneel gebied? U kunt meerdere dingen aankruisen.

- ☐ Nee zeggen als de leerling iets niet wil.
- ☐ Ruzies oplossen.
- ☐ Kennis maken met mensen die de leerling nog niet ken.
- ☐ Zich zelf voorstellen.
- ☐ Zelfvertrouwen krijgen.
- ☐ Voor de klas iets doen zoals een spreekbeurt.
- ☐ Herkennen hoe een ander zich voelt.
- ☐ Mening geven.
- ☐ Samenwerken.
- ☐ Vrienden maken.
- ☐ Gesprekken voeren.

Deze vragenlijst wordt voor de drie leerlingen met NLD of kenmerken van NLD ingevuld.

Er is voor een gedeelte van de vragenlijst gebruik gemaakt van (Smits& Vorst, 1985).

Bijlage 7: Leidraad interview leerling

Interview leerling

Welke problemen ervaar je vanuit de stoornis NLD?	
Op welke manieren wordt je geholpen?	
Tijdens welke sociale situaties ervaar je problemen?	
Welke problemen heb je dan?	
Hoe los je deze problemen dan op?	
Waar zou je nog aan willen werken op het gebied van sociale vaardigheden? <i>(overzicht erbij van de ingevulde antwoorden van de vragenlijst m.b.t. waar de leerling aan wil werken)</i>	
Hoe wil je daar aan gaan werken?	
Hoe kan ik je als leerkracht daarbij helpen?	
Welke doelen wil je daarbij halen?	

Bijlage 8: Observaties SOVA lessen met behulp van een tijdsteekproef

	Gedraging	Observatie 1	Observatie 2	Gemiddelde
Leerling C	Meedoen met activiteiten	53%	49%	51%
	Negatieve aandacht	0%	5%	2,5%
	Luisteren	31%	37%	34%
	Opdracht afwijzen	0%	7%	3,5%
	Praten op niet toegestane momenten	11%	2%	6,5%
	Andere activiteiten	5%	0%	2,5%
Leerling A	Meedoen met activiteiten	33%	20%	26,5%
	Negatieve aandacht	22%	13%	17,5%
	Luisteren	22%	27%	24,5%
	Opdracht afwijzen	5%	27%	16%
	Praten op niet toegestane momenten	18%	13%	15,5%
	Andere activiteiten	0%	0%	0%
Leerling B	Meedoen met activiteiten	35%	33%	34%
	Negatieve aandacht	16%	24%	15%
	Luisteren	29%	22%	25,5%
	Opdracht afwijzen	0%	19%	9,5%
	Praten op niet	18%	2%	10%

	toegestane momenten			
	Andere activiteiten	2%	0%	1%

Bijlage 9: Vragenlijst SOVA leerkracht en groepsleerkracht

Vragen	Antwoord SOVA leerkracht	Antwoord groepsleerkracht
6. Wordt er binnen de SOVA lessen rekening gehouden met leerlingen met NLD of kenmerken van NLD? <i>(ja, ga door naar vraag 2, sla 3 over, nee ga door naar vraag3)</i>	Nee, ik hou er wel rekening mee dat de resultaten minder/ anders kunnen zijn.	Ja
7. Op welke manier wordt er rekening gehouden met leerlingen met NLD of kenmerken van NLD?	/	Tijdens kringgesprekken krijgen leerlingen een beurt om ervaringen te delen. Tijd rollenspellen wordt er extra ondersteuning gegeven.
8. Om welke reden is er besloten om geen rekening te houden met leerlingen met NLD of kenmerken van binnen de SOVA les?	Besluit binnen de school om alle leerlingen mee te laten doen met de SOVA lessen. De methode is niet geschikt voor leerlingen met ADHD, ADD en NLD. Toch nemen deze leerlingen deel aan de SOVA lessen.	/
9. Wat zou volgens u een ideale SOVA les zijn voor leerlingen met NLD of kenmerken van NLD?	- De algemene sociale vaardigheden zoals opkomen voor jezelf, gesprekken voeren enz. aanbieden. - Begrip tonen voor de problematiek, dan kun je alles aanbieden. - Doelen bijstellen waar nodig.	- Leerlingen oefenen samen. - Extra uitleg over situaties aangezien leerlingen met NLD over het algemeen verbaal sterk zijn. Onderwerpen aanbieden als: - Opkomen voor jezelf - Mening geven - Gedrag van anderen interpreteren
10. Op welke manier kan een leerkracht volgens u rekening houden met leerlingen met NLD of kenmerken van NLD?	- Overzicht - Kleine stappen aanbieden - Begrip tonen - Eigen gevoel benoemen - Helpen met sociale contacten	- Begrijpen wat NLD inhoudt - Verdiepen in NLD - Aansluiten bij onderwijsbehoeften van de leerlingen. - Leerstof stapsgewijs aanbieden - Verbale instructie - Visuele ondersteuning - Ondersteuning in sociale situaties

Bijlage 10: Vergelijking van de antwoorden van de vragenlijsten

Vergelijking antwoorden vragenlijsten van leerling C.

Le= Leerling

Ou = ouder

Lk = Leerkracht

So= SOVA leerkracht

St = Student Master SEN

	Nooit	Soms	Vaak	Altijd
36. Ik ga met plezier naar de SOVA lessen.			Le	
37. Ik vind het eng om bijvoorbeeld een rollenspel te doen tijdens de SOVA les.		Le Lk So St		
38. Ik word blij als ik een voldoende haal voor een toets of opdracht.		Le		
39. Als iemand mij zegt wat ik fout doe dan vind ik dat niet erg.		Le So	Lk St	
40. Ik ben tevreden over mezelf als persoon.			Le Lk So St	
41. Ik voel me alleen.	Le			
42. Ik ben boos op mezelf.		Le		
43. Ik heb het naar mijn zin op school.		Le		
44. Ik vind het lastig om kennis te maken met mensen die ik niet ken.		Le So St	Lk	
45. Als ik gewezen wordt op mijn fouten, dan begrijp ik ook wat er fout was.			Le	
46. Ik vind reacties van mijn vrienden belangrijk op bijvoorbeeld mijn kleding.	Le	St	Lk So	
47. Ik werk graag samen.		Le Lk	So St	
48. Ik heb vrienden buiten school.				Le
49. Als vrienden of vriendinnen iets doen wat niet		Le		

mag dan doe ik daar wel eens aan mee.		Lk So St		
	Nooit	Soms	Vaak	Altijd
50. Ik heb geen zin om naar school te gaan.		Le Lk So St		
51. Ik kan gesprekjes voeren met mijn klasgenoten.			Lk So St	Le
52. Ik zeg "nee" als ik iets niet wil.		So	Lk St	Le
53. Ik heb conflicten/ ruzie op school.	Lk	Le So St		
54. Als ik ruzie heb dan kan ik dat zelf oplossen.		So	Lk St	Le
55. Ik gebruik geweld tijdens een conflict/ ruzie.	Lk So St	Le		
56. Ik heb vrienden op school.				Le
57. Ik weet dat mijn gedrag invloed kan hebben op het gedrag van mijn klasgenoten.	Le		Lk So St	
58. Ik heb het gevoel dat ik er in de klas niet bij hoor.	Le Lk So St			
59. Ik vind het spannend om voor de klas te moeten komen.		Le Lk So St		
60. Ik ben vriendelijk tegen klasgenoten ook als ze niet aardig tegen mij doen.		Le Lk		

		So		
61. Ik vraag klasgenoten om hulp.		Lk So		Le
62. Ik vind het niet erg als iemand anders nee tegen mij zegt als ik wat vraag.	Le Lk	So St		
63. Mijn vrienden wisselen steeds.	Le Lk So St			
64. Ik kan mijn mening geven.		Le So	Lk St	
65. Ik vind het lastig om te begrijpen wat andere mensen bedoelen als ze iets zeggen.		Le Lk So St		
66. Ik kan aan het gezicht van iemand zien hoe hij/zij zich voelt.		Le Lk So St		
67. Ik kan de emoties van andere mensen herkennen, ik weet dan hoe diegene zich voelt.		Lk So St	Le	
68. Ik praat anders tegen klasgenoten/ vrienden dan tegen volwassenen.	Le Lk So	St		
69. Als ik ergens binnenkom waar veel mensen zijn dan voel ik me verlegen.		Le Lk So St		
70. Ik scheld iemand uit.	Lk So St	Le		

Er is voor een gedeelte van de vragenlijst gebruik gemaakt van (Smits& Vorst, 1985).

Waar zou je nog graag mee willen oefenen?

- ☐ Nee zeggen als ik iets niet wil. (So, St)
- ☐ Ruzies oplossen. (So)
- ☐ Kennis maken met mensen die ik nog niet ken. (St)
- ☐ Mezelf voorstellen.
- ☐ Zelfvertrouwen krijgen. (Le, Lk, So, St)
- ☐ Voor de klas iets doen zoals een spreekbeurt. (Le)
- ☐ Herkennen hoe een ander zich voelt. (Lk, So)
- ☐ Mening geven. (Lk, So, St)
- ☐ Samenwerken.
- ☐ Vrienden maken. (So)
- ☐ Gesprekken voeren. (So)

Vergelijking antwoorden vragenlijsten van leerling A.

Le= Leerling

Ou = ouder

Lk = Leerkracht

So= SOVA leerkracht

St = Student Master SEN

	Nooit	Soms	Vaak	Altijd
1. Ik ga met plezier naar de SOVA lessen.	Le			
2. Ik vind het eng om bijvoorbeeld een rollenspel te doen tijdens de SOVA les.	Le Ou	So Lk St		
3. Ik word blij als ik een voldoende haal voor een toets of opdracht.		Ou	Le	
4. Als iemand mij zegt wat ik fout doe dan vind ik dat niet erg.		Le So Lk St	Ou	
5. Ik ben tevreden over mezelf als persoon.	Le So Lk St	Ou		
6. Ik voel me alleen.	Le	Ou		

7. Ik ben boos op mezelf.		Le Ou		
8. Ik heb het naar mijn zin op school.		Lk	Le Ou	
9. Ik vind het lastig om kennis te maken met mensen die ik niet ken.	Ou	Le St	So Lk	
10. Als ik gewezen wordt op mijn fouten, dan begrijp ik ook wat er fout was.		Le		
11. Ik vind reacties van mijn vrienden belangrijk op bijvoorbeeld mijn kleding.		So Ou	Le Lk St	
12. Ik werk graag samen.		So Lk St	Le Ou	
13. Ik heb vrienden buiten school.	Le	Ou		
14. Als vrienden of vriendinnen iets doen wat niet mag dan doe ik daar wel eens aan mee.		Ou	Le So Lk St	
	Nooit	Soms	Vaak	Altijd
15. Ik heb geen zin om naar school te gaan.	Ou	Le	So Lk St	
16. Ik kan gesprekjes voeren met mijn klasgenoten.		So	Le Lk St	
17. Ik zeg "nee" als ik iets niet wil.		Le So Lk	Ou St	
18. Ik heb conflicten/ ruzie op school.		Le Ou	So Lk St	
19. Als ik ruzie heb dan kan ik dat zelf oplossen.		Le So Lk		

		Ou St		
20. Ik gebruik geweld tijdens een conflict/ ruzie.	Lk Ou St	Le So		
21. Ik heb vrienden op school.			Le	Ou
22. Ik weet dat mijn gedrag invloed kan hebben op het gedrag van mijn klasgenoten.		Lk St	Le So	
23. Ik heb het gevoel dat ik er in de klas niet bij hoor.	Ou	So Lk	Le St	
24. Ik vind het spannend om voor de klas te moeten komen.			Le So Lk Ou St	
25. Ik ben vriendelijk tegen klasgenoten ook als ze niet aardig tegen mij doen.	Le So Lk Ou St			
26. Ik vraag klasgenoten om hulp.	So	Le Lk St	Ou	
27. Ik vind het niet erg als iemand anders nee tegen mij zegt als ik wat vraag.		Le So	Lk St	Ou
28. Mijn vrienden wisselen steeds.	Le So Ou	St	Lk	
29. Ik kan mijn mening geven.			Le Lk So St	Ou
30. Ik vind het lastig om te begrijpen wat andere mensen bedoelen als ze iets zeggen.			Le So Lk st	Ou

31. Ik kan aan het gezicht van iemand zien hoe hij/zij zich voelt.	Ou	Le So Lk St		
32. Ik kan de emoties van andere mensen herkennen, ik weet dan hoe diegene zich voelt.	Le Ou	So Lk St		
33. Ik praat anders tegen klasgenoten/ vrienden dan tegen volwassenen.		Le So Ou St	Lk	
34. Als ik ergens binnenkom waar veel mensen zijn dan voel ik me verlegen.		Le Ou	So Lk St	
35. Ik scheld iemand uit.			Le So Lk Ou St	

Er is voor een gedeelte van de vragenlijst gebruik gemaakt van (Smits& Vorst, 1985).

Waar zou je nog graag mee willen oefenen?

- ☐ Nee zeggen als ik iets niet wil. (so, Lk op een correctie manier)
- ☐ Ruzies oplossen. (so, Lk, St)
- ☐ Kennis maken met mensen die ik nog niet ken. (Le, So, St)
- ☐ Mezelf voorstellen. (so,
- ☐ Zelfvertrouwen krijgen. (Le, So, Lk, ou, St)
- ☐ Voor de klas iets doen zoals een spreekbeurt. (so,
- ☐ Herkennen hoe een ander zich voelt. (so, Lk, ou, st)
- ☐ Mening geven. (So, Lk op een correcte manier, St)
- ☐ Samenwerken. (So,
- ☐ Vrienden maken. (Le, So, Lk, St)
- ☐ Gesprekken voeren.(So,Ou)

Vergelijking antwoorden vragenlijsten van leerling B.

Le= Leerling

Ou = ouder

Lk = Leerkracht

So= SOVA leerkracht

St = Student Master SEN

	Nooit	Soms	Vaak	Altijd
1. Ik ga met plezier naar de SOVA lessen.		Le		
2. Ik vind het eng om bijvoorbeeld een rollenspel te doen tijdens de SOVA les.	Le Ou	Lk So St		
3. Ik word blij als ik een voldoende haal voor een toets of opdracht.				Le Ou
4. Als iemand mij zegt wat ik fout doe dan vind ik dat niet erg.		Le Lk So	Ou St	
5. Ik ben tevreden over mezelf als persoon.	So	Le Lk St	Ou	
6. Ik voel me alleen.	Ou	Le		
7. Ik ben boos op mezelf.	Ou	Le		
8. Ik heb het naar mijn zin op school.			Le Ou	
9. Ik vind het lastig om kennis te maken met mensen die ik niet ken.	Ou	Le Lk So		
10. Als ik gewezen wordt op mijn fouten, dan begrijp ik ook wat er fout was.			Le	
11. Ik vind reacties van mijn vrienden belangrijk op bijvoorbeeld mijn kleding.		Le Ou	So St	Lk
12. Ik werk graag samen.		Le So	Ou Lk St	
13. Ik heb vrienden buiten school.				Le Ou

14. Als vrienden of vriendinnen iets doen wat niet mag dan doe ik daar wel eens aan mee.		Ou St	Le Lk So	
15. Ik heb geen zin om naar school te gaan.		Le Ou Lk So St		
	Nooit	Soms	Vaak	Altijd
16. Ik kan gesprekjes voeren met mijn klasgenoten.		So	Lk St	Le
17. Ik zeg "nee" als ik iets niet wil.	So	Le Lk	St	Ou
18. Ik heb conflicten/ ruzie op school.	Ou	Le Lk St	So	
19. Als ik ruzie heb dan kan ik dat zelf oplossen.		Lk So St	Le Ou	
20. Ik gebruik geweld tijdens een conflict/ ruzie.	Le Lk So St	Ou		
21. Ik heb vrienden op school.				Le Ou
22. Ik weet dat mijn gedrag invloed kan hebben op het gedrag van mijn klasgenoten.		Le Lk So St		
23. Ik heb het gevoel dat ik er in de klas niet bij hoor.	Ou	Le Lk	St	So
24. Ik vind het spannend om voor de klas te moeten komen.		So St	Le Ou Lk	
25. Ik ben vriendelijk tegen klasgenoten ook als	Ou	Le		

ze niet aardig tegen mij doen.	So	Lk St		
26. Ik vraag klasgenoten om hulp.		Le Ou So	Lk St	
27. Ik vind het niet erg als iemand anders nee tegen mij zegt als ik wat vraag.	Le	Ou Lk So St		
28. Mijn vrienden wisselen steeds.	Le Ou So	Lk St		
29. Ik kan mijn mening geven.		Lk So	St	Le Ou
30. Ik vind het lastig om te begrijpen wat andere mensen bedoelen als ze iets zeggen.		Le Ou St	Lk	So
31. Ik kan aan het gezicht van iemand zien hoe hij/zij zich voelt.	So	Ou Lk St	Le	
32. Ik kan de emoties van andere mensen herkennen, ik weet dan hoe diegene zich voelt.		Ou Lk So St	Le	
33. Ik praat anders tegen klasgenoten/ vrienden dan tegen volwassenen.	Ou Lk So	St	Le	
34. Als ik ergens binnenkom waar veel mensen zijn dan voel ik me verlegen.		Le Ou Lk St	So	
35. Ik scheld iemand uit.	Le	Ou Lk St	So	

Er is voor een gedeelte van de vragenlijst gebruik gemaakt van (Smits& Vorst, 1985).

Waar zou je nog graag mee willen oefenen?

- ☐ Nee zeggen als ik iets niet wil. (Lk, zonder zich rot te voelen, So, St)
- ☐ Ruzies oplossen. (Lk, So)
- ☐ Kennis maken met mensen die ik nog niet ken. (Le, So)
- ☐ Mezelf voorstellen. (so)
- ☐ Zelfvertrouwen krijgen. (Le, Ou, Lk, So, St)
- ☐ Voor de klas iets doen zoals een spreekbeurt. (Ou)
- ☐ Herkennen hoe een ander zich voelt. (Lk, So, St)
- ☐ Mening geven. (Lk en beargumenteren, So, St)
- ☐ Samenwerken. (So)
- ☐ Vrienden maken. (Lk, So)
- ☐ Gesprekken voeren. (So)

Bijlage 11: Antwoorden van de vragenlijsten per deelonderwerp

De vragenlijst is onderverdeeld in de volgende onderwerpen, de vragen per onderwerp staan eronder.

Zelfvertrouwen/ gevoelens

1. Ik vind het eng om bijvoorbeeld een rollenspel te doen tijdens de SOVA les.
2. Ik word blij als ik een voldoende haal voor een toets of opdracht.
3. Als iemand mij zegt wat ik fout doe dan vind ik dat niet erg
4. Ik ben tevreden over mezelf als persoon.
5. Ik voel me alleen.
6. Ik ben boos op mezelf.
7. Ik vind reacties van mijn vrienden belangrijk op bijvoorbeeld mijn kleding.
8. Ik weet dat mijn gedrag invloed kan hebben op het gedrag van mijn klasgenoten.
9. Ik heb het gevoel dat ik er in de klas niet bij hoor.
10. Ik vind het spannend om voor de klas te moeten komen.
11. Als ik ergens binnenkom waar veel mensen zijn dat voel ik me verlegen.

Communicatie

1. Ik vind het lastig om kennis te maken met mensen die ik niet ken.
2. Als ik gewezen wordt op mijn fouten, dan begrijp ik ook wat er fout was.
3. Ik werk graag samen
4. Ik kan gesprekjes voeren met mijn klasgenoten
5. Ik zeg nee als ik iets niet wil.
6. Ik ben vriendelijk tegen mijn klasgenoten ook als zij niet aardig tegen mij doen.
7. Ik vraag klasgenoten om hulp
8. Ik vind het niet erg als iemand nee zegt als ik iets vraag.
9. Ik kan mijn mening geven
10. Ik vind het lastig om te begrijpen wat andere mensen bedoelen als ze iets zeggen.
11. Ik kan aan het gezicht van iemand zien hoe hij/ zij zich voelt.
12. Ik kan de emoties van andere mensen herkennen ,ik weet dan hoe diegene zich voelt.
13. Ik praat anders tegen klasgenoten/ vrienden dan tegen volwassenen.
14. Ik scheld iemand uit.

Plezier in school

1. Ik ga met plezier naar de SOVA lessen.
2. Ik heb het naar mijn zin op school.
3. Ik heb geen zin om naar school te gaan.

Vriendschap

1. Ik heb vrienden buiten school
2. Als vrienden of vriendinnen iets doen wat niet mag dan doe ik daar wel eens aan mee.
3. Ik heb vrienden op school
4. Mijn vrienden wisselen steeds

conflicten

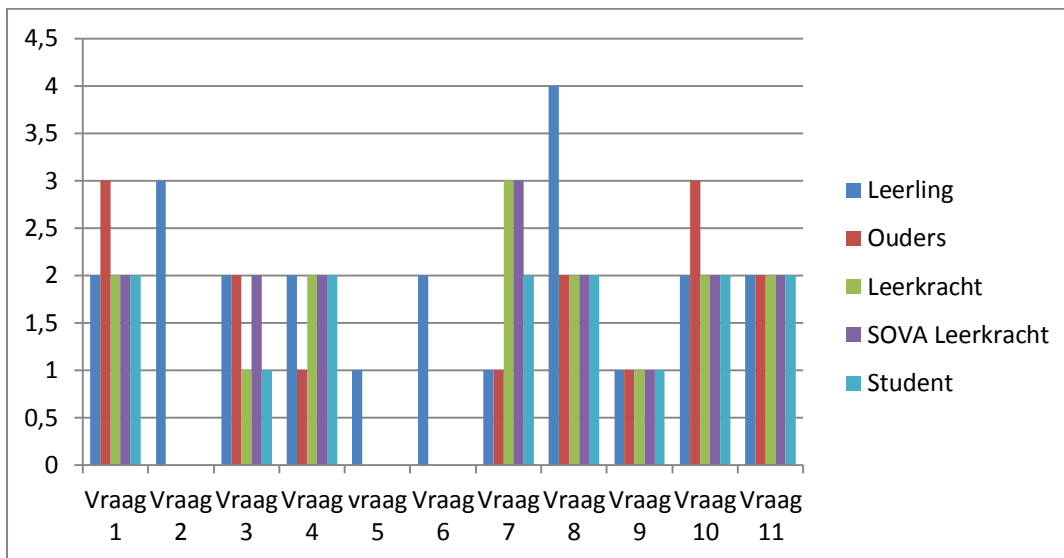
1. Ik heb conflicten/ ruzie op school
2. Als ik ruzie heb dan kan ik dat zelf oplossen
3. Ik gebruik geweld tijdens conflicten

Per deelonderwerp zijn de vragen in een staafdiagram gezet:

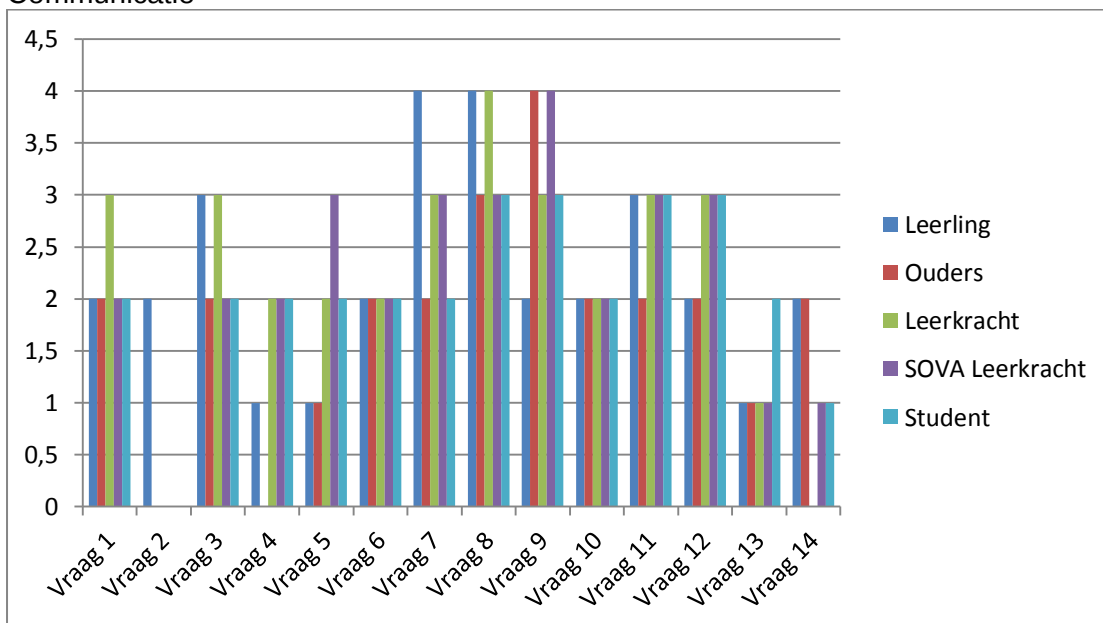
- 4 = negatief ten aanzien van sociale vaardigheden
- 3 = vaak negatief ten aanzien van sociale vaardigheden
- 2 = soms negatief ten aanzien van sociale vaardigheden
- 1 = positief ten aanzien van sociale vaardigheden

Antwoorden van leerling C.

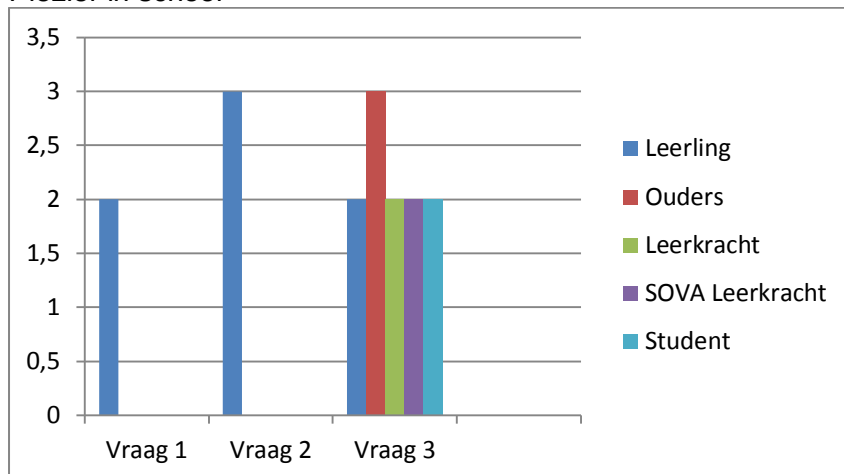
Zelfvertrouwen

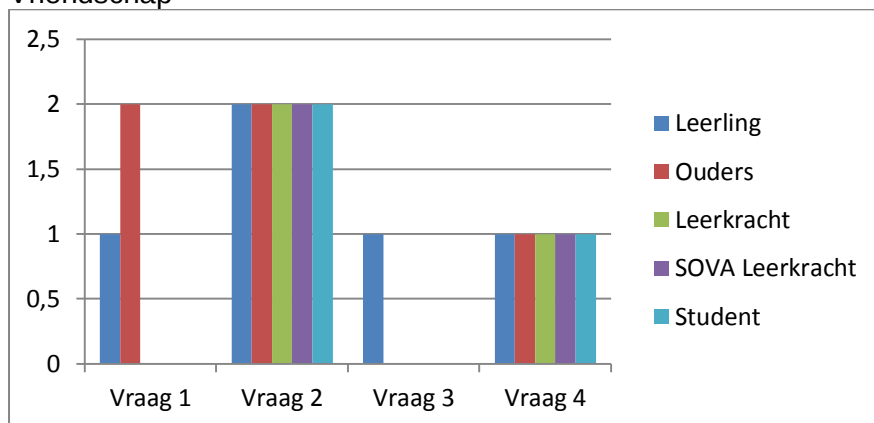
Communicatie

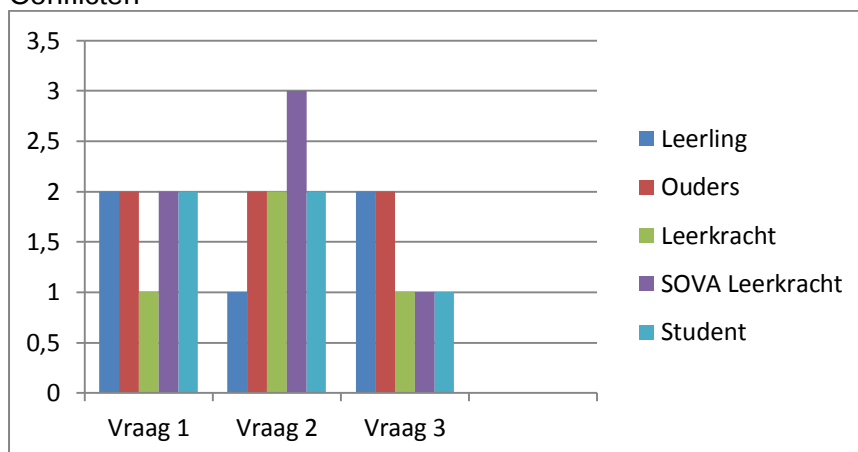
Plezier in school

Vriendschap

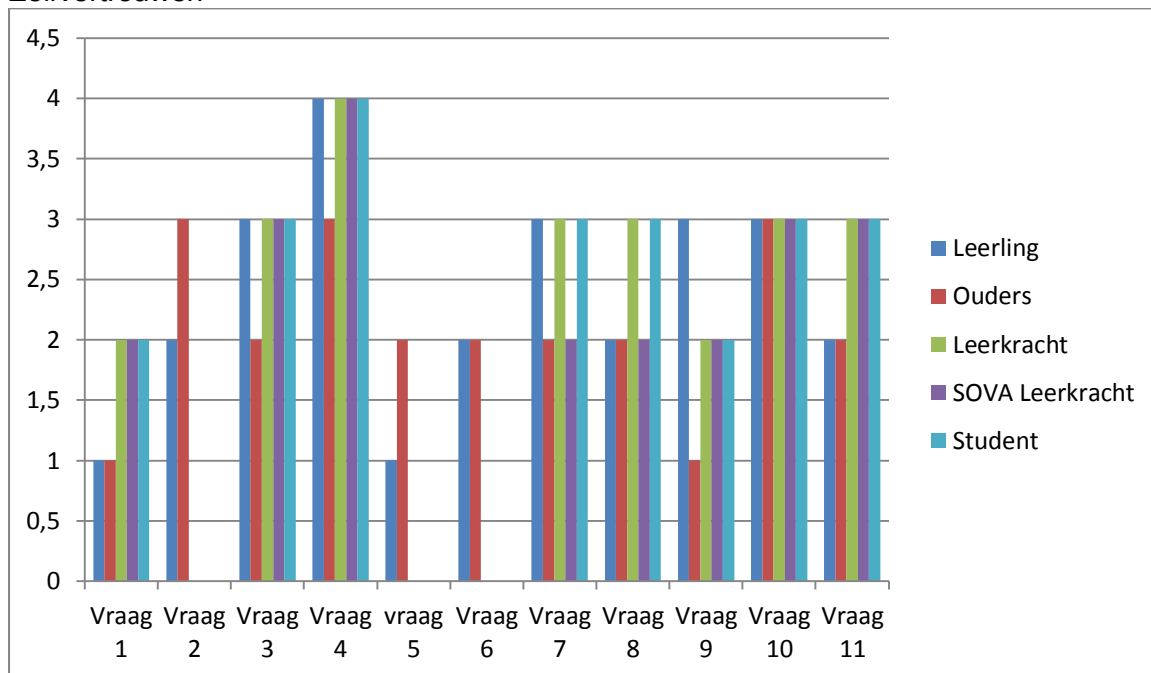

Conflicten

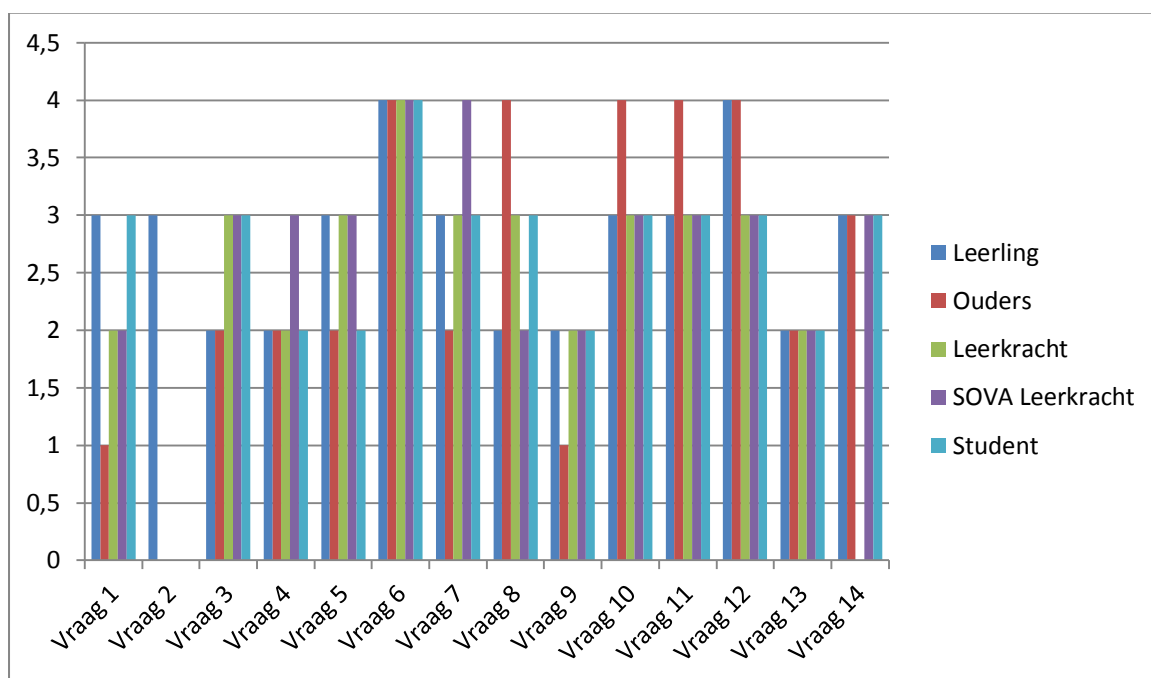

Antwoorden van leerling A.

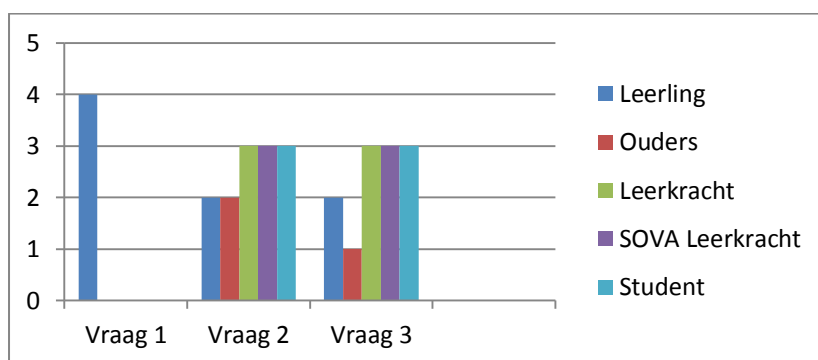
Zelfvertrouwen

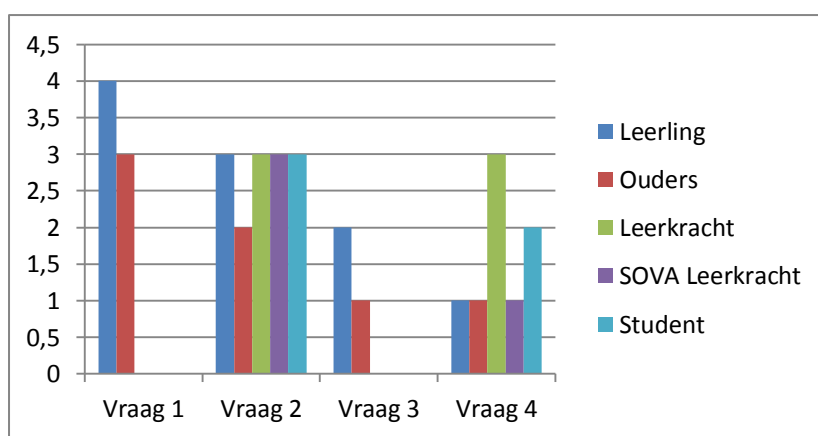
Communicatie

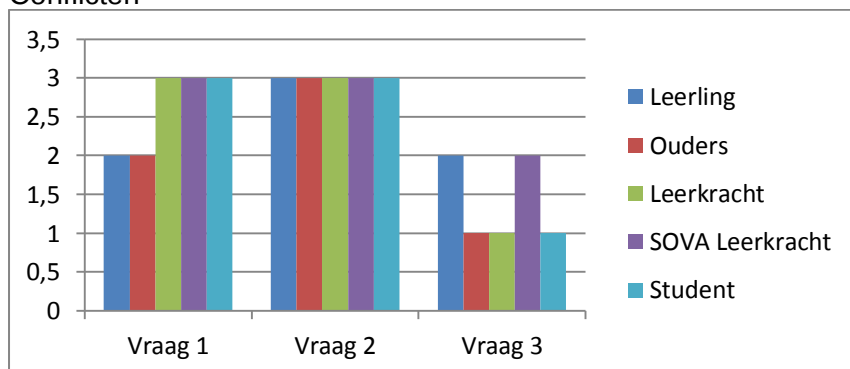
Plezier in school

Vriendschap

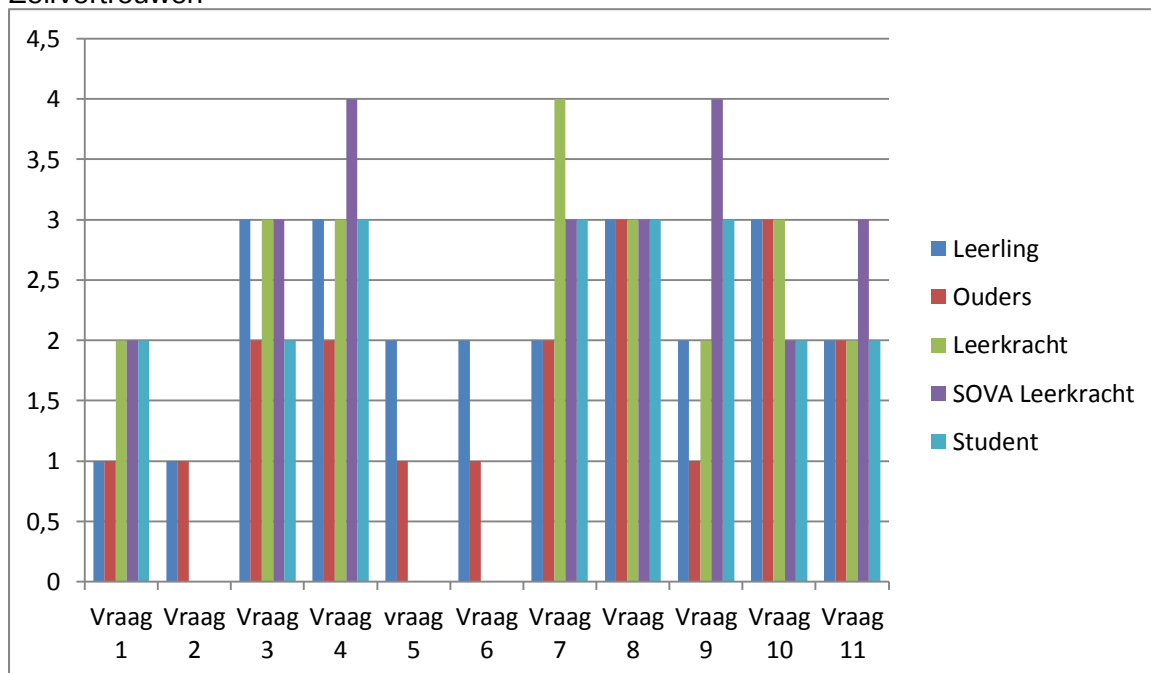

Conflicten

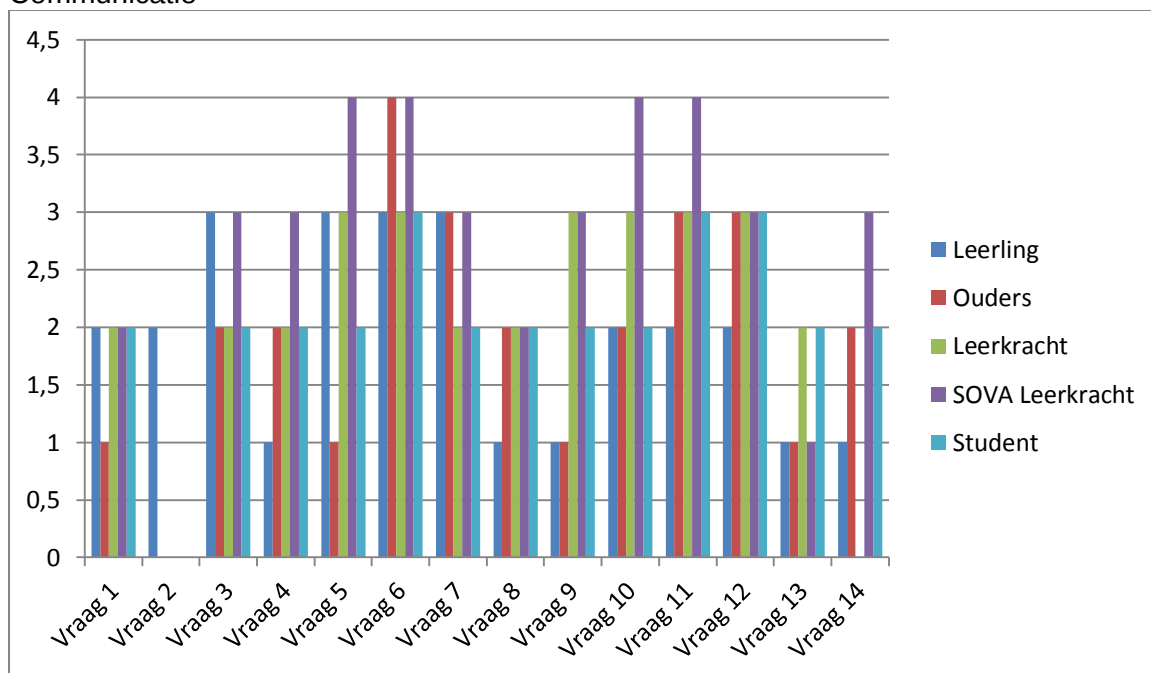

Antwoorden van leerling B.

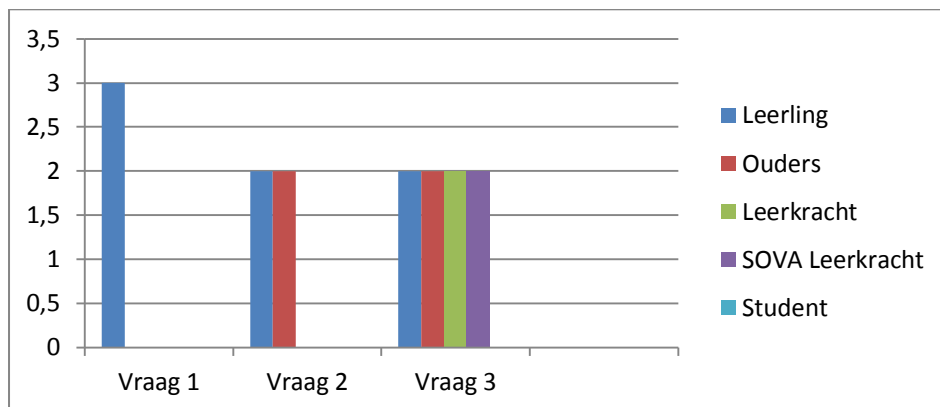
Zelfvertrouwen

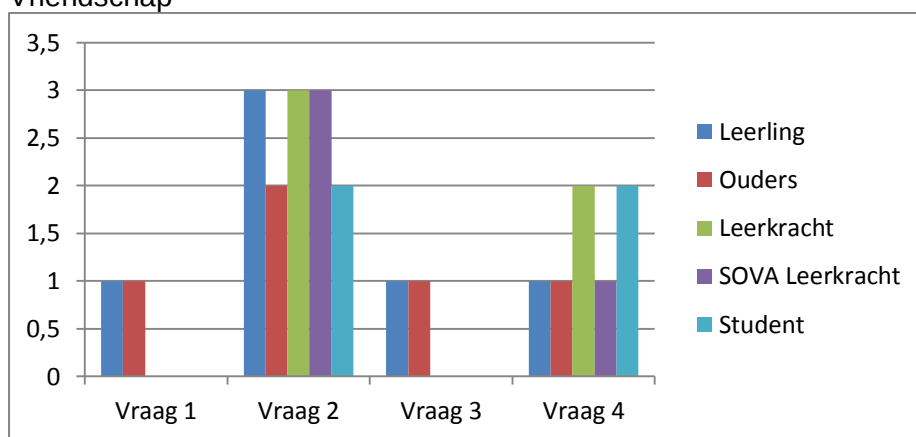
Communicatie

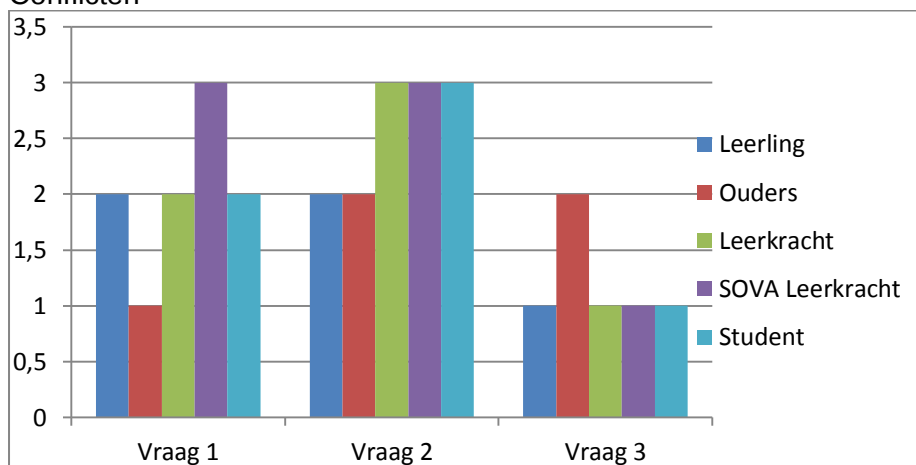
Plezier in school

Vriendschap

Conflicten

Bijlage 12: werkpunten voor de leerlingen

Onderdelen die als negatief of vaak negatief naar voren kwamen door drie of meer respondenten.

Leerling C	Deelonderwerp	Vragen
	Zelfvertrouwen/ gevoelens	15. Ik word blij als ik een voldoende haal voor een toets of opdracht
	Communicatie	16. Ik vraag klasgenoten om hulp 17. Ik vind het niet erg als iemand nee zegt als ik iets vraag. 18. Ik kan mijn mening geven 19. Ik kan aan het gezicht van iemand zien hoe hij/ zij zich voelt. 20. Ik kan de emoties van andere mensen herkennen ,ik weet dan hoe diegene zich voelt.

Leerling A	Deelonderwerp	Vragen
	Zelfvertrouwen/ gevoelens	• Als iemand mij zegt wat ik fout doe dan vind ik dat niet erg • Ik ben tevreden over mezelf als persoon. • Ik vind reacties van mijn vrienden belangrijk op bijvoorbeeld mijn kleding. • Ik weet dat mijn gedrag invloed kan hebben op het gedrag van mijn klasgenoten. • Ik vind het spannend om voor de klas te moeten komen. • Als ik ergens binnenkom waar veel mensen zijn dat voel ik me verlegen.
	Communicatie	• Als ik gewezen wordt op mijn fouten, dan begrijp ik ook wat er fout was. • Ik werk graag samen • Ik zeg nee als ik iets niet wil. • Ik ben vriendelijk tegen mijn klasgenoten ook als zij niet aardig tegen mij doen. • Ik vraag klasgenoten om hulp • Ik vind het niet erg als iemand nee zegt als ik iets vraag. • Ik vind het lastig om te begrijpen wat andere mensen bedoelen als ze iets zeggen. • Ik kan aan het gezicht van iemand zien hoe hij/ zij zich voelt. • Ik kan de emoties van andere mensen herkennen ,ik weet dan hoe diegene zich voelt. • Ik scheld iemand uit.

	Plezier in school	• Ik heb het naar mijn zin op school. • Ik heb geen zin om naar school te gaan.
	Vriendschap	• Ik heb vrienden buiten school • Als vrienden of vriendinnen iets doen wat niet mag dan doe ik daar wel eens aan mee.
	Conflicten	• Ik heb conflicten/ ruzie op school • Als ik ruzie heb dan kan ik dat zelf oplossen

Leerling B	Deelonderwerp	Vragen
	Zelfvertrouwen/ gevoelens	• Als iemand mij zegt wat ik fout doe dan vind ik dat niet erg • Ik ben tevreden over mezelf als persoon. • Ik vind reacties van mijn vrienden belangrijk op bijvoorbeeld mijn kleding. • Ik weet dat mijn gedrag invloed kan hebben op het gedrag van mijn klasgenoten. • Ik vind het spannend om voor de klas te moeten komen.
	Communicatie	• Ik zeg nee als ik iets niet wil. • Ik ben vriendelijk tegen mijn klasgenoten ook als zij niet aardig tegen mij doen. • Ik vraag klasgenoten om hulp • Ik kan aan het gezicht van iemand zien hoe hij/ zij zich voelt. • Ik kan de emoties van andere mensen herkennen ,ik weet dan hoe diegene zich voelt.
	Plezier in school	• Ik ga met plezier naar de SOVA lessen.
	Vriendschap	• Als vrienden of vriendinnen iets doen wat niet mag dan doe ik daar wel eens aan mee. •
	conflicten	• Als ik ruzie heb dan kan ik dat zelf oplossen

Bijlage 13: Uitwerk interview leerlingen

Leerling C:

Interview leerling

Welke problemen ervaar je vanuit de stoornis NLD?	Ik merk niet echt dat ik problemen heb.
Op welke manieren wordt je geholpen?	Ik praat er wel met iemand over als ik ergens mee zit of als ik iets niet leuk vind.
Tijdens welke sociale situaties ervaar je problemen?	Het komt eigenlijk niet vaak voor dat ik ruzies of problemen heb.
Welke problemen heb je dan?	Niet van toepassing
Hoe los je deze problemen dan op?	Niet van toepassing
Waar zou je nog aan willen werken op het gebied van sociale vaardigheden? <i>(overzicht erbij van de ingevulde antwoorden van de vragenlijst m.b.t. waar de leerling aan wil werken)</i>	Ik zou nog wel wat meer zelfvertrouwen willen krijgen, zeker omdat ik volgend jaar naar een andere school ga. Ik wil dan ook oefenen met zeggen wat ik wil en wat ik ergens van vind.
Hoe wil je daar aan gaan werken?	Ik weet niet hoe ik er aan wil werken, ik vind het helemaal niet leuk om te oefenen met rollenspellen. Dus ik werk liever niet met rollenspellen.
Hoe kan ik je als leerkracht daarbij helpen?	Dat ze met mij gaat praten als ze ziet dat ik niet zo vrolijk ben.
Welke doelen wil je daarbij halen?	Ik weet het eigenlijk niet.

Leerling A

Interview leerling

Welke problemen ervaar je vanuit de stoornis NLD?	- Ik vind het moeilijk om dingen uit te leggen. - Ik heb veel moeite met rekenen - Ik kan ruzies niet altijd zelf oplossen. - Ik kan emoties niet herkennen - Ik denk vaak dat andere mensen boos op mij zijn.
Op welke manieren wordt je geholpen?	Ik word nu niet geholpen.
Tijdens welke sociale situaties ervaar je problemen?	Op alle momenten kan het voorkomen. Ik heb geen vriendinnen buiten school ik vind het ook lastig om vrienden te maken.

Welke problemen heb je dan?	- Ruzies - Ik weet nooit zo goed hoe iemand zich voelt daarom worden ze soms wel eens boos op mij. - Ik kan niet goed uitleggen wat ik voel.
Hoe los je deze problemen dan op?	Ik vraag niet om hulp het word niet opgelost, soms wel dan doe ik het zelf.
Waar zou je nog aan willen werken op het gebied van sociale vaardigheden? (overzicht erbij van de ingevulde antwoorden van de vragenlijst m.b.t. waar de leerling aan wil werken)	Nieuwe mensen leren kennen zodat ik ook vrienden in Enschede heb. Ruzies zelf oplossen zodat de ruzie niet te lang duurt. Ik wil ook zelfvertrouwen krijgen zodat ik me niet zo rot voel.
Hoe wil je daar aan gaan werken?	Ik vind het leuk om het met rollenspellen te oefenen, dat hebben we laatst ook een keer met drama gedaan. Zo vind ik het leuk.
Hoe kan ik je als leerkracht daarbij helpen?	Dat weet ik eigenlijk niet zo goed.
Welke doelen wil je daarbij halen?	Volgend schooljaar nieuwe vriendinnen maken.

Leerling C

Interview leerling

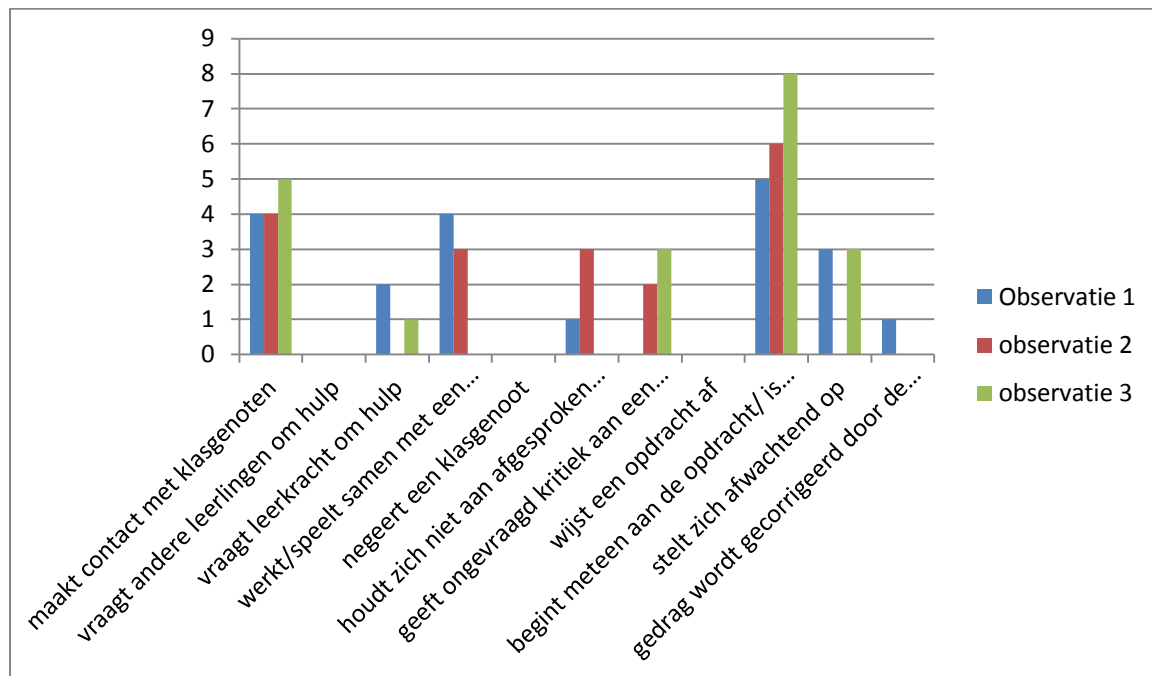
Welke problemen ervaar je vanuit de stoornis NLD?	- Ik vind het spannend om iets voor de klas te doen dan denk ik dat ik het niet kan. - Ik weet nooit zo goed waarom iemand boos op mij is. - Ik voel me onzeker.
Op welke manieren wordt je geholpen?	Ik word goed geholpen, maar de SOVA lessen zijn saai. Doorvragen: Hoe word je dan geholpen? Juf probeert samen met mij bijvoorbeeld ruzies op te lossen of ze praat met mij als ik boos of verdrietig ben.
Tijdens welke sociale situaties ervaar je problemen?	- Voor de klas iets doen. - Ik twijfel of de meisjes uit mijn klas mij wel aardig vinden. Ze spelen niet echt met mij en ze praten ook niet echt met mij.
Welke problemen heb je dan?	- Ik voel me heel zenuwachtig als ik antwoord moet geven. - De meisjes uit de klas zijn meer met

	zichzelf bezig er is 1 groep meiden in de klas de rest hoort daar niet echt bij.
Hoe los je deze problemen dan op?	Ik weet het niet.
Waar zou je nog aan willen werken op het gebied van sociale vaardigheden? <i>(overzicht erbij van de ingevulde antwoorden van de vragenlijst m.b.t. waar de leerling aan wil werken)</i>	- Ik wil leren hoe ik nieuwe vrienden moet maken. - Ik wil niet zenuwachtig zijn als ik een spreekbeurt moet doen. - Ik wil meer zelfvertrouwen krijgen - Ik wil beter kunnen zien en weten waarom iemand boos op mij is.
Hoe wil je daar aan gaan werken?	De SOVA lessen die wel leuk zijn, zo wil ik er wel aan werken.
Hoe kan ik je als leerkracht daarbij helpen?	Weet ik zo niet.
Welke doelen wil je daarbij halen?	Als eerste wil ik meer zelfvertrouwen krijgen door af te vallen. Ik wil me niet onzeker voelen en meer vriendinnen krijgen.

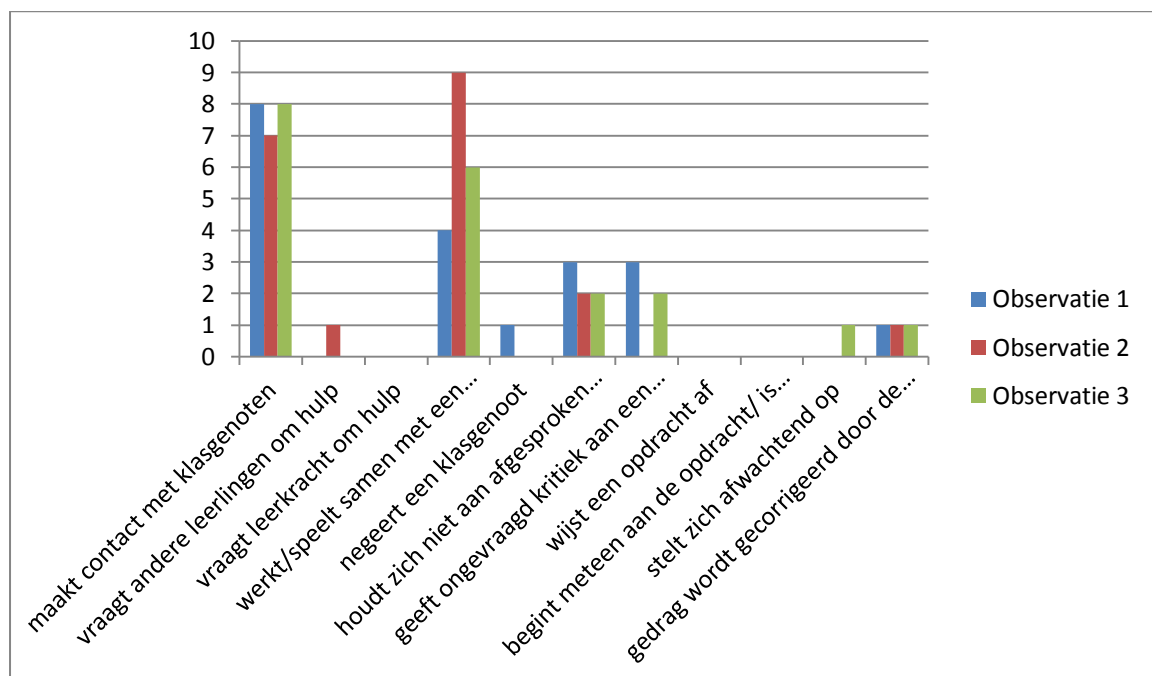
Bijlage 14: Staafdiagrammen voor de gestructureerde observaties.

Leerling A:

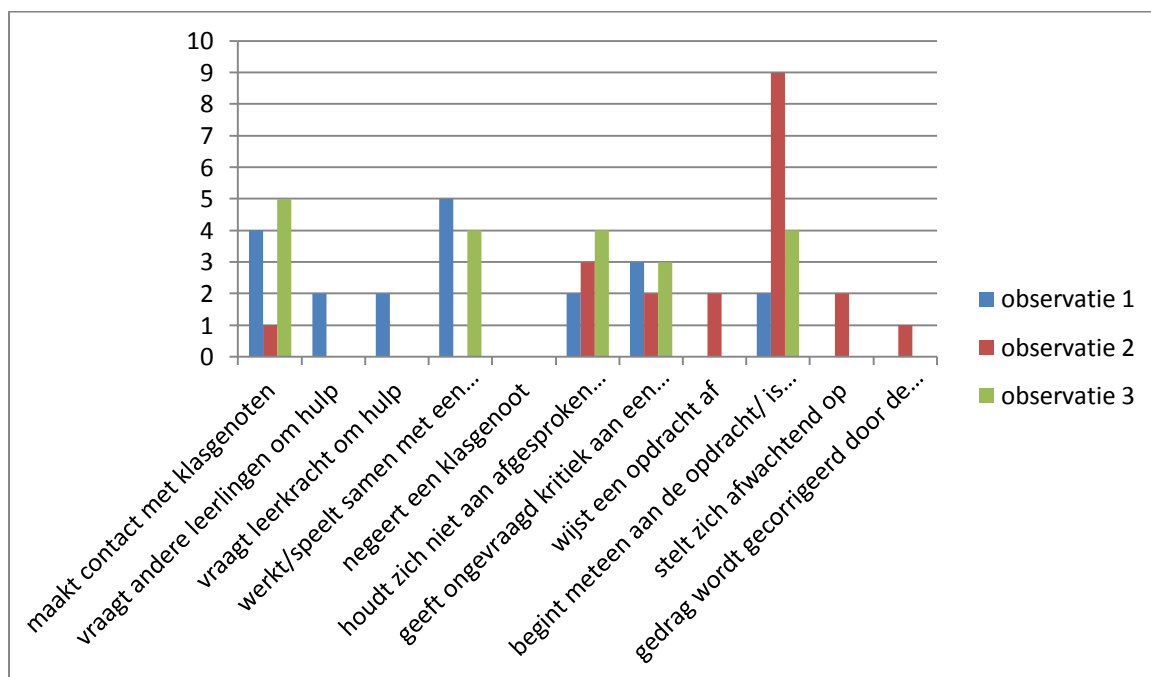
Tijdens het maken van de taakbrief:

Tijdens het buiten spelen:

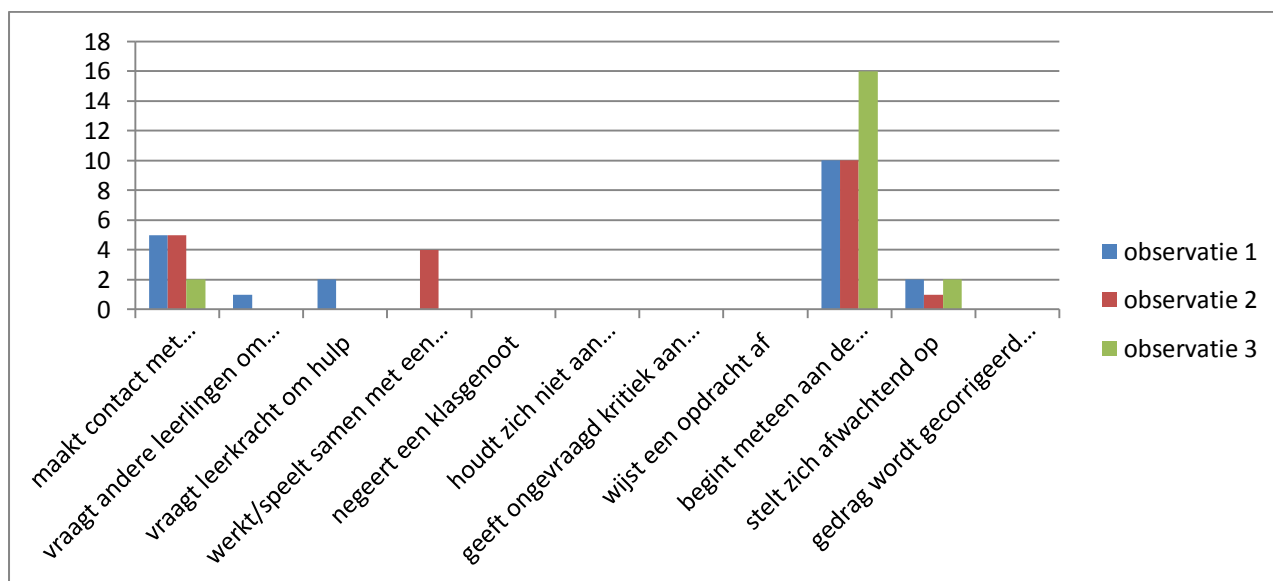

Tijdens de gymles:

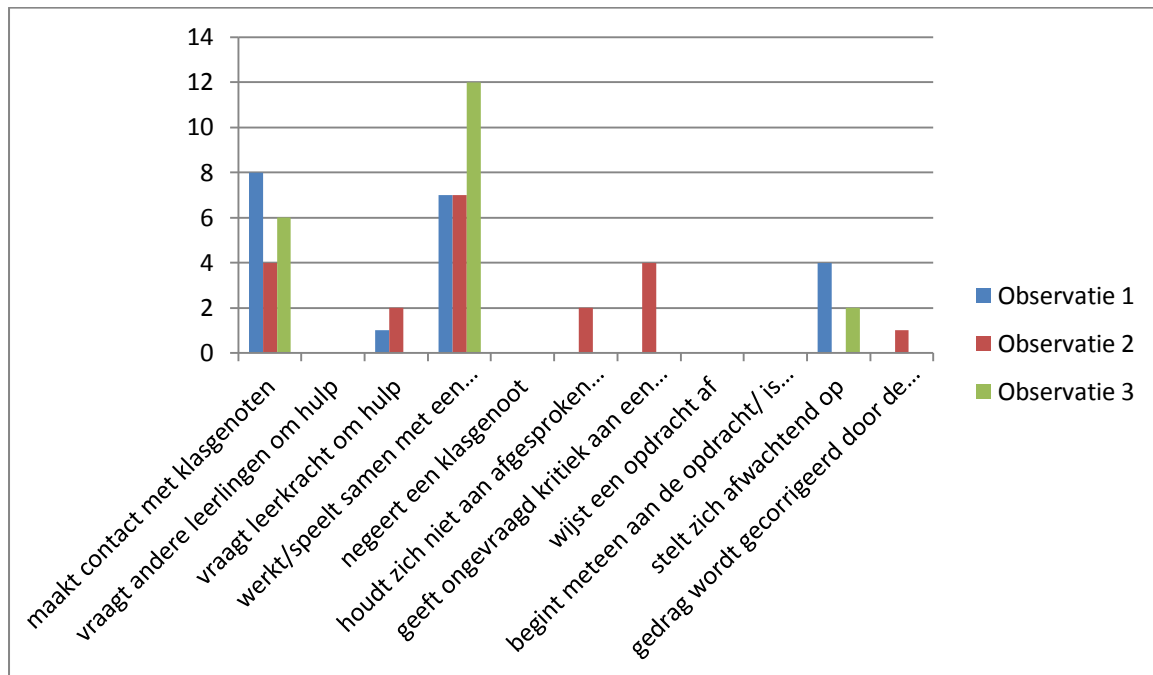

Leerling B:

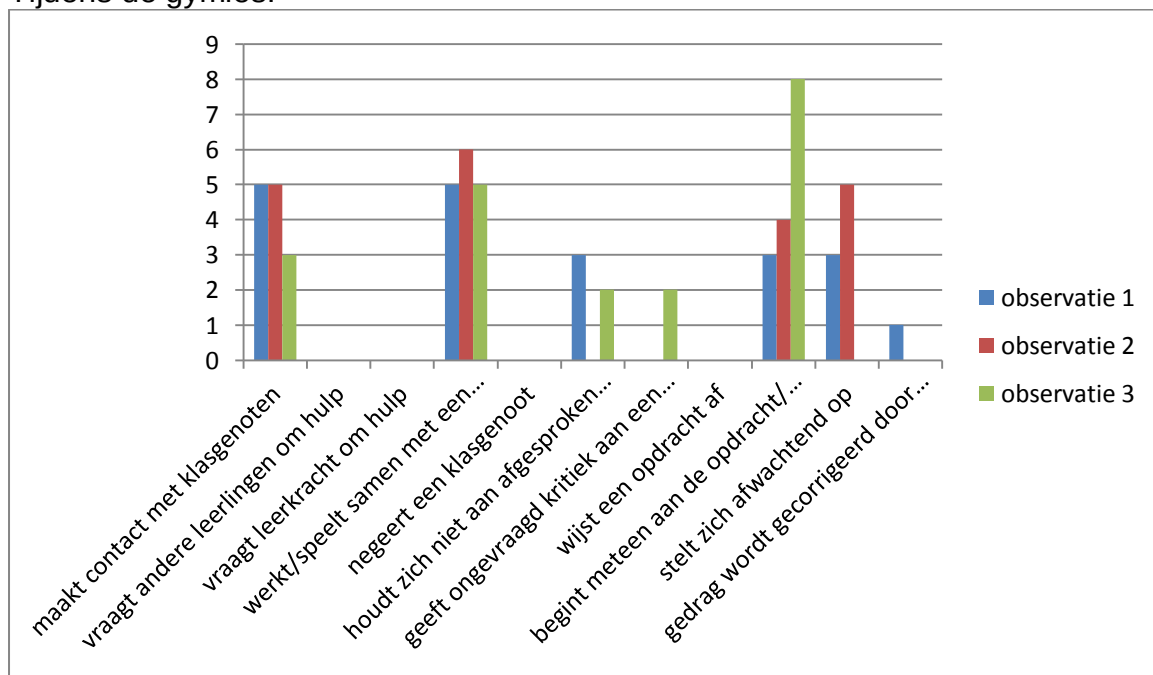
Tijdens het maken van de taakbrief:

Tijdens het buiten spelen:

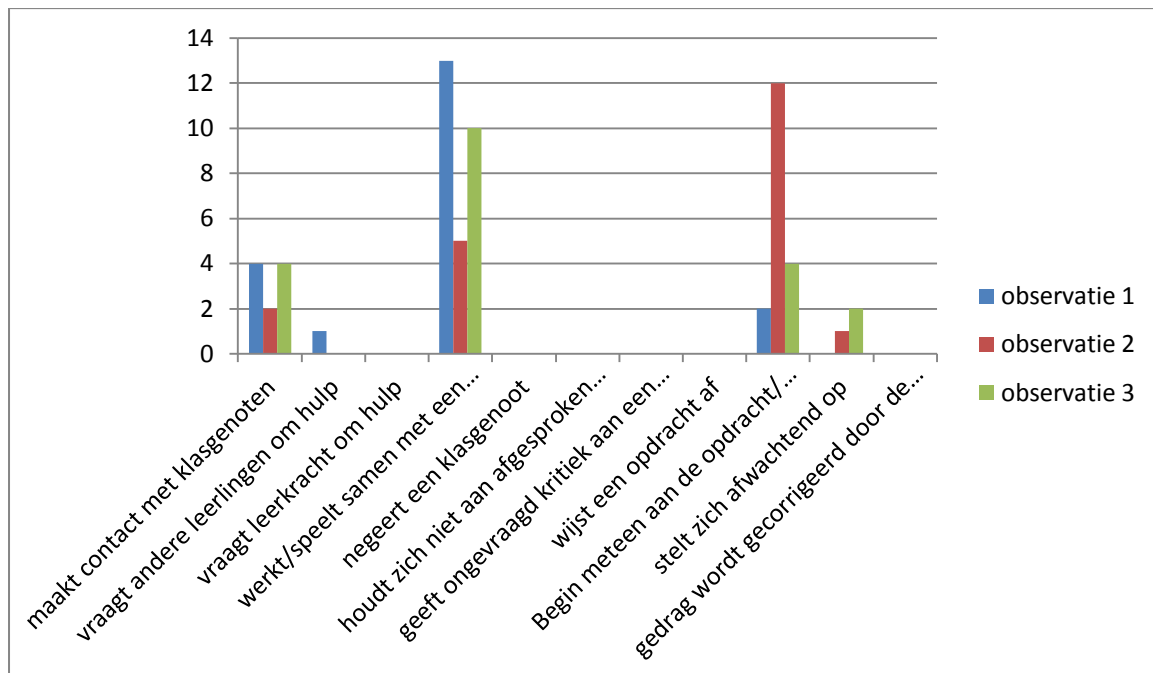

Tijdens de gymles:

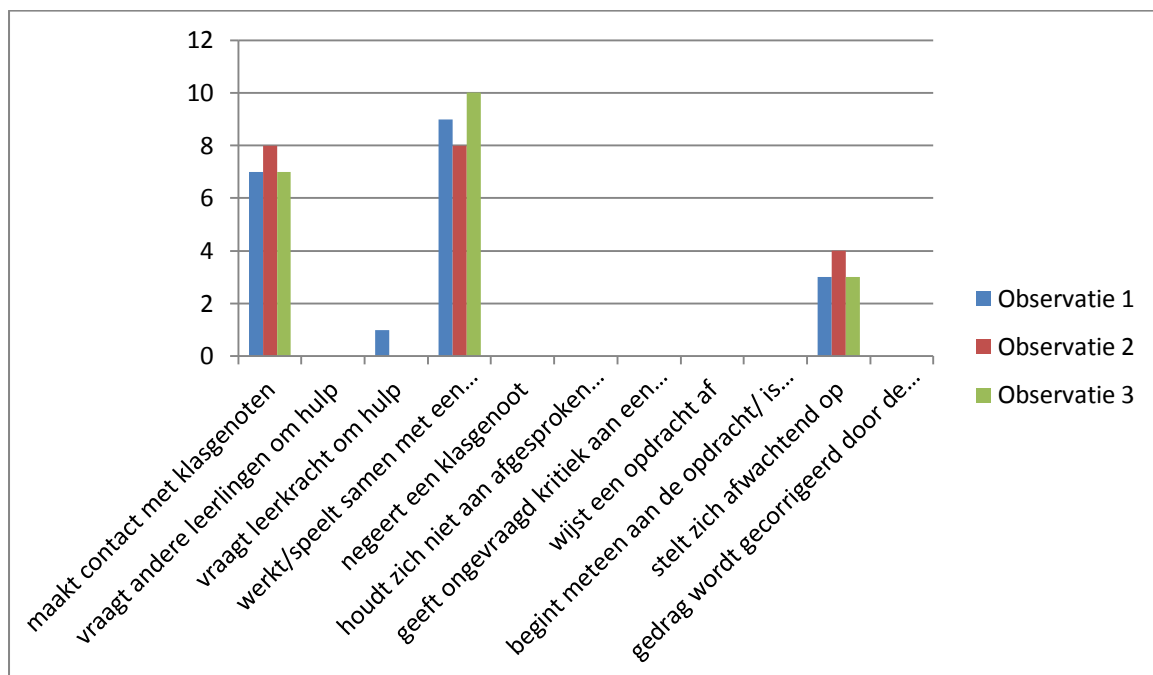

Leerling C:

Tijdens het maken van de taakbrief:

Tijdens het buiten spelen:

Tijdens de gymles:

